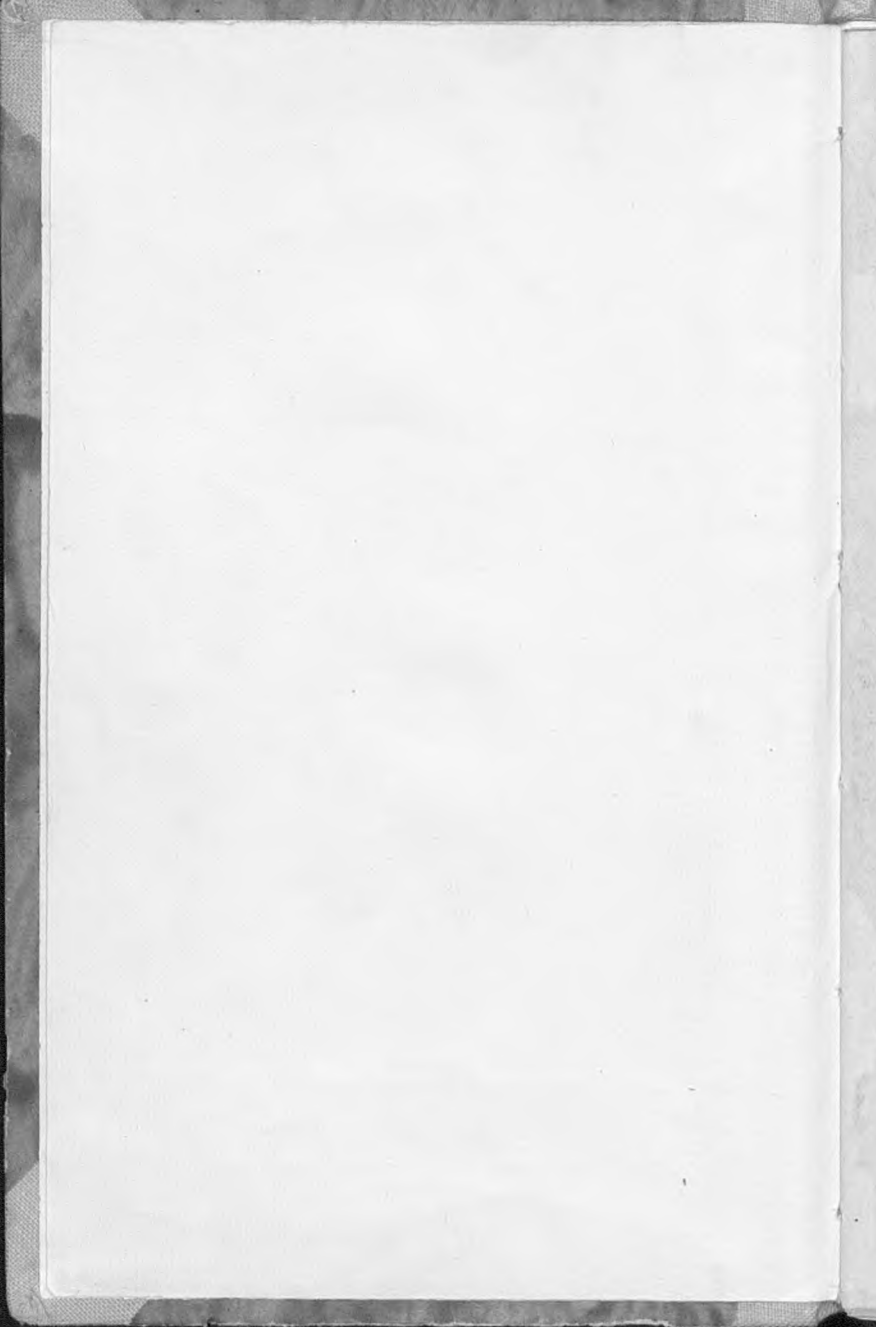

179538

281300/41

TORUŃ
W JEDNYM
== DNIU. ==

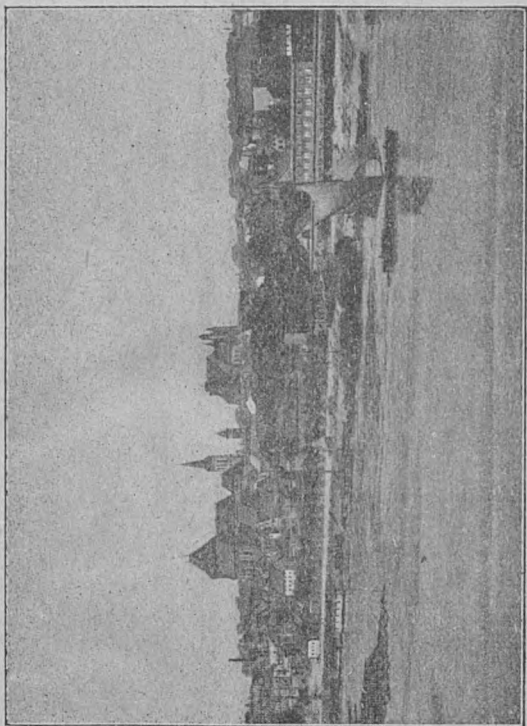
— TORUŃ 1921 —

SPÓŁKA WYDAWNICZA »PRZEWODNIK«

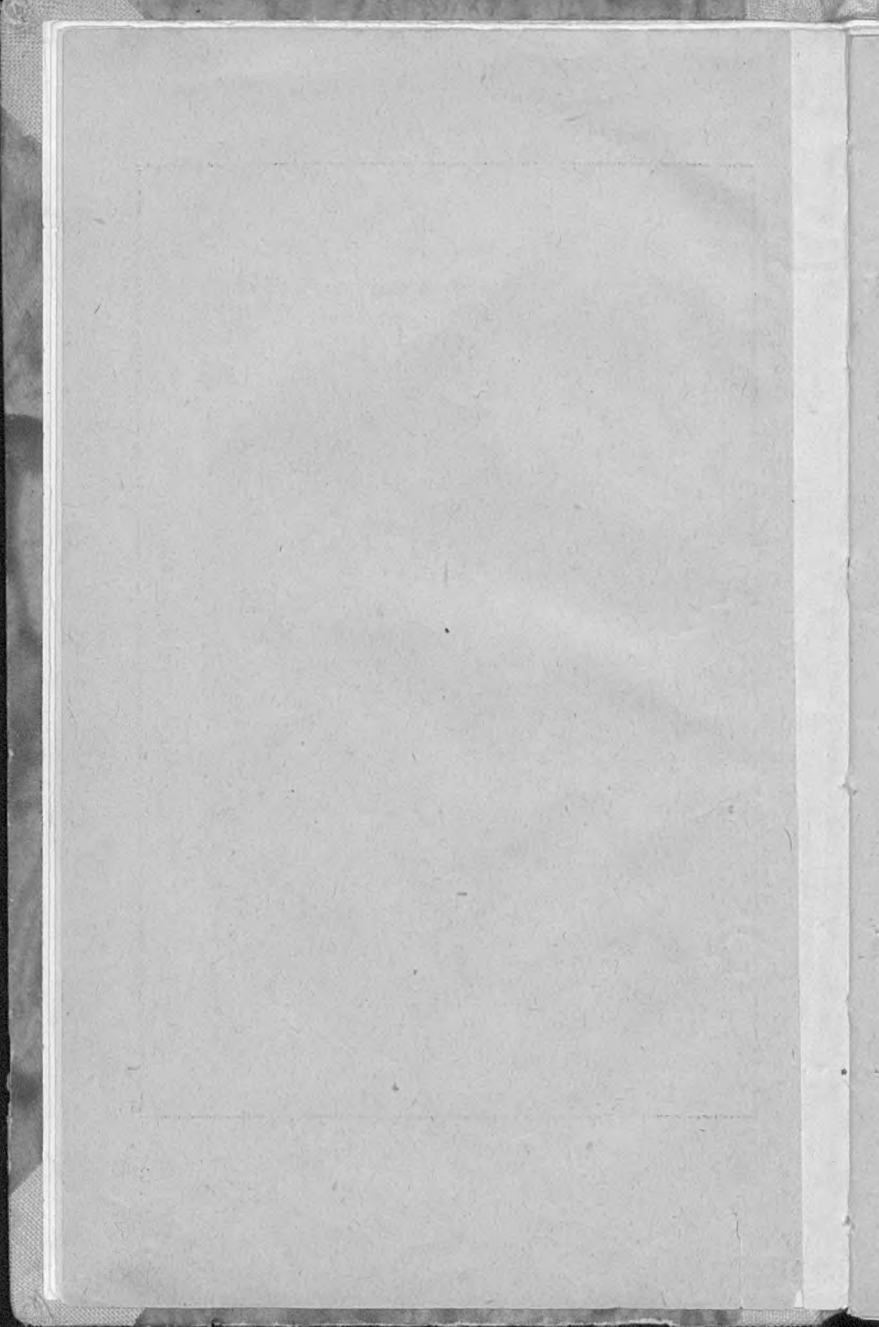

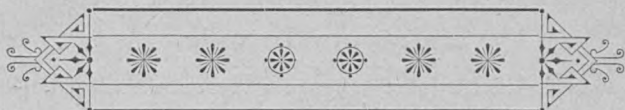
179 538

II

Ogólny widok Torunia.

Rys historyczny.

Nazwa.

W dokumentach z lat od 1233—1465 piszą Thorun lub Thoron; od r. 1552—Torun, od 1773 Toruń. Słowiańskie pochodzenie tej nazwy przyznaje uczony niemiecki Toeppen (*Script rev. pr.*) U Mazurów „toron“ zwał się młody niedźwiedź, oprowadzany w dzień Nowego Roku, z czasem zastąpiony wypchanym niedźwiedziem, wilczkiem, psem, lub chłopakiem w niedźwiedzicy, ale zawsze zwanym „toronem“. W zapadłych częściach Pomorza mówią „Toroń“, Niemcy w kronikach piszą zawsze Thorun. W herbie miejskim zatrzymano dewizę „Civitatis Thorun“.

Herb.

Krzyżacy pierwiastkowo nadali miastu w herbie N. Pannę. W czasie wojny z Zakonem (od 1454 — 1466) Rada miejska zamieniła pieczęć przybierając za herb anioła, trzymającego tarczę, na której trzy wieże wznoszą się nad bramą do połowy zamkniętą.

Założenie Torunia.

R. 1231 mistrz krzyżacki Herman Balce obejmując puszczone w dzierżawę przez Konrada Mazowieckiego ziemię Chełmińską, usadowił swoją drużynę w miejscu gdzie dziś Stary Toruń (świadczy Dusburg: „Frater Hermanus Balke, magister Prussiae, in libtore in descensu fluminis oedificavit a. d. 1231 castrum Thorun“). Istniała tu stara słowiańska osada tej nazwy, wówczas zburzona przez napad pogańskich Prusaków, stąd ostała nazwa słowiańska. R. 1236 dla częstych wylewów Wisły przeniesiono miasto w górę rzeki, na dzisiejsze, wyżej położone miejsce. Do nowej miejscowości na handlowym szlaku spieszyli osadnicy z Polski, Saksonii i Westfalii.

Pierwsze 100 lat.

Toruń i Chełmno otrzymały od Hermana Balke sławne prawo chełmińskie, którego podstawą jest najszerszy samorząd gminny, jakim żadne z ówczesnych miast niemieckich się nie cieszyło. Tradycja utrzymuje, że najstarszą budowlą w Toruniu jest dom przy ul. Eglarskiej Nr. 109 (?). Około r. 1233 zaczęto budować kościół św. Jana 1239—Panny Maryi.

Handel.

Z Torunia wychodziły tradycyjnymi drogami olbrzymie karawany handlowe na wschód i południe, aż do Węgier i Rusi. Już w r. 1356 znajdujemy toruńskich mieszczan w związku hanzeatyckim, w którym pozostali aż do początku XVII wieku. Toruńskie okręty krążyły pomiędzy Amsterdamem

a Wisłą, a gdy r. 1361 Waldemar III, król duński chciał na hanzeatów cło nałożyć, kupcy zaczęli z nim wojnę, w której Jan Kordelicz, rajca toruński, przewodził posiłkom z tego miasta.

Ceniono szczególnie wyroby białoskurników, płatnerzy i kotlarzy.

Liczebność.

W epoce krzyżackiej w przybliżeniu dochodzimy do wniosku, że ponieważ 1394 r. było samodzielnych ojców rodzin 1530, co pomnożone przez 7 da 10810 dusz. Miasto wystawiało własne hufce na każdą wyprawę.

Narodowość mieszkańców.

Nazwiska wśród rycerzy mieszane polskie i niemieckie, tak kronika z 1388 r. z racji wyprawy na Litwę wymienia: Walzelrodów, Jeleniowskich, Wasanów, Neldzińskich, Lindów, Kusów, Kusopów. Kronika z 1394 r. wspomina o polskiej ulicy polskiem przedmieściu (Polnischdorf), polskim kościele i polskich księżach. W samym rynku (starym) było 11 kamienic w posiadaniu Polaków. Jeszcze więcej Polaków było w nowym mieście (Ks. Kujat Rocznik Toruń. Tow. Nauk. 1884 r.).

Stosunek do Polski. — Zjazdy.

Miasto zjazdów królów, lub posłów polskich z przedstawicielami Krzyżaków r. 1304 Leszek Czarny; 1334, 1343 z Kazimierzem Wielkim.

Bitwa pod Grunwaldem.

W bitwie pod Grunwaldem 1410 r. walczył po stronie krzyżackiej burmistrz Tor. Albrecht Gothe na czele 214 najemnych żołnierzy.

Sympatje polskie.

1411 Władysław Jagiełło.

R. 1420 W. mistrz Henryk Reuss v. Plauen złożył z urzędu 7 rajców za sympatje polskie i mianował na ich miejsce innych, ale Rada miejska postanowienia nie uznała, godności rajcom przywróciła. 1422 otwarta walka z Zakonem, który mszcząc się spalił przedmieścia.

Zjazdy.

1441 przybywa Władysław Jagiellończyk (Warnieńczyk). 1452 Kazimierz Jagiellończyk zawiera wieczysty pokój z zakonem.

Wojna z Zakonem.

4. lutego 1454 szlachta i miasta pruskie wypowiadają posłuszeństwo Zakonowi. 7-go zdobywają zamek komtura i palą go.

Zjazdy.

W maju 1454 przybywa Kazimierz Jagiellończyk przyjmowany uroczyście. 27. maja na rynku na tronie odbierał hołd i przysięgę od miast i szlachty chełmińskiej. Potem pasował rycerzy. Wtedy Toruń uzyskał prawo posiadania dóbr ziemskich.

Od 1454 do 1466 Krzyżacy kilkakrotnie usiłują odebrać miasto.

19. paźdz. 1466 drugi pokój toruński mocą którego Prusy Zachodnie i Warmja przypadły Polsce, Prusy Wschodnie zaś pozostały jako lenne przy Krzyżakach.

R. 1527 Zygmunt I. ofiarowuje miastu, wiele wsi i miasteczek okolicznych.

R. 1611 Torunianie otrzymali prawo nabywania majątków szlacheckich.

Potęga miasta opierała się na rozwoju handlu.

Hołdy nowym królom.

1495 hołd złożony Janowi Albrechtowi (?)

1501 d. 17. czerwca umarł tu nagle Jan Albrecht. W kościele farnym złożono serce i wnętrzności,

Zjazdy.

1519 przybywa Zygmunt I. i wypowiada wojnę w. mistrzowi Albrechtowi. Z tej racji zjazd pośredników: od Stolicy Apostolskiej, cesarza króla węgierskiego i książąt rzeszy niemieckiej. 1521 następuje zawarty tu rozejm czteroletni.

R. 1521 rozruchy z racji nieporozumień między katolikami i luteranami.

1557 uzyskuje Toruń wraz z Gdańskiem i Elblągiem od Zygmunta Augusta pozwolenie swobodnego wykonywania wyznania augsburskiego.

1576 przybywa Stefan Batory z Janem Zamojskim. (Bardzo charakterystyczne szczegóły obrad między królem a mieszczanami). Król odebrał tu hołd.

1595 synod protestancki. (Szczegóły zamiętliwości kalwinów i ucisku katolików Polaków).

1626 dwutygodniowy sejm Zygmunta III.

1629 podstąpił pod miasto generał szwedzki Wrangel, ze znacznymi siłami. Załoga polska z 300 ludzi pod dowódz. Gerharda Denhofs wsparta przez mieszczan, zmusiła wroga do odwrotu. Rada postanowiła wybić medal i dzień zwycięstwa (16. lutego) po wieczne czasy nroczyć obchodzić.

1635 r. pożyczył Toruń Władysławowi IV. znaczną sumę na utrzymanie wojska, za co otrzymał nowe przywileje. 25. sierpnia 1645 r. tenże król zwołał tu „colloquium“, mające na celu pojednanie protestantów z katolikami, które jednakże nie osiągnęło pomyślnego rezultatu. Posiedzenia odbywały się w ratuszu.

1655 r. Toruń zajęły wojska szwedzkie Karola Gustawa, który przedewszystkiem wypędził z miasta dominikanów i jezuitów i gmachy, będące ich własnością zajął, przyczem zabudowania benedyktenek zostały zniszczone.

1658 r. wojska polskie oblegały miasto przez 6 miesięcy i zmusiły Szwedów do poddania. W sam dzień Nowego Roku 1659 Jan Kazimierz odbył uroczysty wjazd, odebrał od mieszczan przysięgę wierności i bawił tu dni 18, hucznie podejmowany.

1677 r. Toruń podejmował podobnie Sobieskiego z rodziną, którą na odjeździe obdarowano wspiankami i upominkami.

Wszystkie zwycięstwa polskie tryumfalnie obchodzono w Toruniu, a dzwony kościołów roznosiły radosną wieść po mieście przez dzień cały. I przeciwnie po klęsce cesarskiej Rada miejska

naznaczyła ogólny post i żałobę. 1703 roku Szwedzi oblegli miasto, które broniło się prawie 5 miesięcy. Mnóstwo chorych i rannych z powodu silnego ostrzeliwania miasta zmusiło je do poddania. Karol XII. wkroczywszy do miasta nałożył na nie 614,928 m. kontrybucji.

Nastał okres najcięższy dla Torunia; ciągłych przemarszów wojsk rosyjskich, saskich i pruskich, które rabowały i gnębiły ludność. Zaraza przywleczone tu 1708 r. dopełniła miary nieszczęść.

1709 r. zjechali się tu August II. i Piotr Wielki i zamieszkali w zajeździe pod „Trzema Koronami“, gdzie bawili 2 tygodnie, radząc na zgubę Polski, August II. bowiem dążył do wytworzenia silnej dziedzicznej monarchji ze śródkowych ziem Rzeczypospolitej, a chcąc uzyskać na to poparcie państw ościennych przyrzekał im kresy, w tym celu starał się zniechęcić mieszkańców tych stron do Polski. Temu przypisać trzeba niezmiernie surowy wyrok w rozgłośnym procesie Toruńskim, kiedy to z powodu sprofanowania przez protestantów kaplicy w kościele Panny Marii i zniszczenia kolegium Jezuitów, burmistrz Roesner i 10 mieszczan zostało ściętych.

Roku 1733 zajęli Toruń Rosjanie, r. 1793, na skutek drugiego rozbioru, dostaje się w ręce pruskie. Odżyło jeszcze miasto pod rządami pojskimi, gdy r. 1806 po klęsce zadanej Prusom przez Napoleona pod Jena, Henryk Dąbrowski i marszałek Ney zajęli Toruń, przyjmowani radośnie przez mieszkańców. Tu też schronił się rząd Ks. Warszawskiego, gdy 1809 r. Austrijacy chwilowo zajęli Warszawę. Gdy r. 1813, po

klęsce wojsk napoleońskich w Rosji, niedobitki tej armji cofały się, jen. Davoust zajął Toruń, z którego Francuzi uczynili sobie punkt oparcia. 3 miesiące wytrzymywało miasto oblężenie wojsk rosyjskich, wreszcie znękanie głodem i chorobami, mając siódmą część domów w gruzach, poddało się. Od kongresu Wiedeńskiego 1815 r. Toruń przechodzi pod panowanie pruskie.

Zwiedzanie miasta.

Gościom zwiedzającym prastary gród
Kopernika dla ułatwienia zapoznania się
z zabytkami jego.

Przewodnik niniejszy przeznaczony w głównej mierze dla przyjezdnych którzy w ciągu jednej doby pragnęliby poznać ogólny charakter miasta odzwierciedlający wiernie jego historję średnio-wieczną. Ścisłejsze zagłębienie się w dzieła sztuki zabytków miasta wymaga dłuższego czasu.

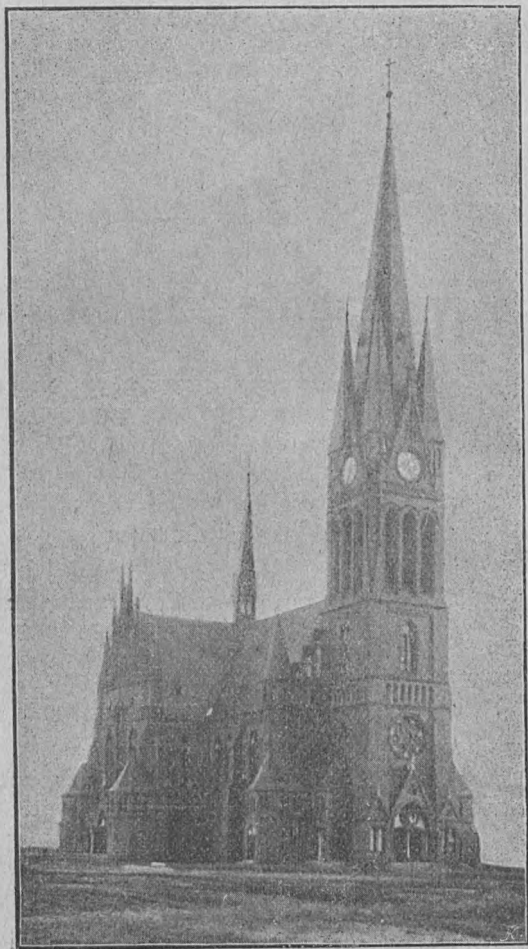
*

*

*

Zwiedzanie Torunia najkorzystniej rozpocząć od dworca miejskiego. Przybywający od strony Bydgoszczy i Warszawy poznali już kolejowy most żelazny długości 990 m. wznoszący się lekimi łukami nad Wisłą, zbudowany po wojnie francuskiej.

Przyjezdni z przeciwnej strony, zechcą objąć okiem krajobraz roztaczający się chociażby z po-

Kościół Garnizonowy.

za pierwszego filaru mostu i charakterystyczną w swej sile sylwetkę prastarego grodu Kopernika.

Zwracamy się ku ulicy Warszawskiej — tak już zwanej w dawnych latach dla kierunku geograficznego. Napotykamy przy placu św. Katarzyny równoległe dwa kościoły gotyckie.

Na prawo, nowoczesna budowa

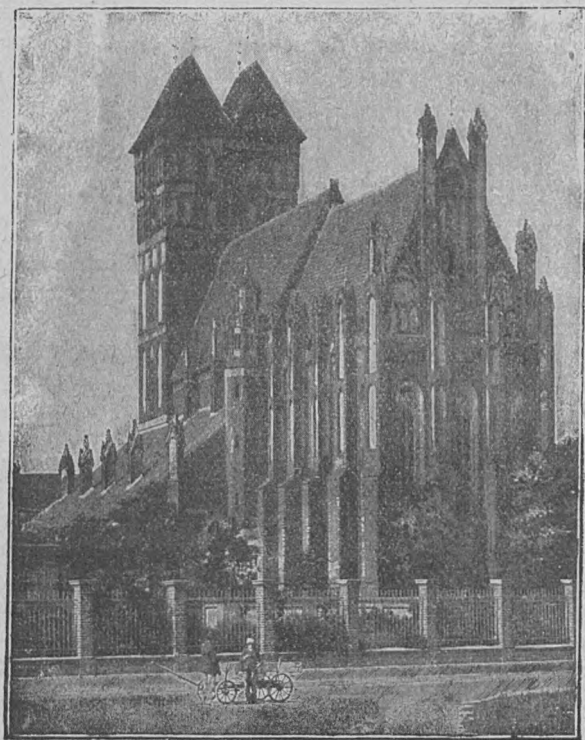
kościół garnizonowego

przy którym z okazji położenia kamienia węgielnego cesarz Wilhelm II wygłosił oną historyczną mowę, która zapoczątkowała nową erę przesładowań naszego społeczeństwa.

Dziś zrządem Opatrzności zbór ewangelicki zamieniony został na kościół katolicki służący również jako kościół garnizonowy żołnierzowi polskiemu. Wnętrze kościoła wykazuje piękne sklepienie, a ołtarz wzorowany na dawnych ołtarzach gotyckich, niski, niezasłaniający barwnego witrażu, uprzytomnia nam w przybliżeniu wrażenie jakie się miało w prezbiterjum świątyni gotyckiej, zanim barokowe lub renesansowe ołtarze charakter ich zniweczyły. Architektura zewnętrzna kościoła garnizonowego nie wytrzymuje porównania z wspaniałą, potężną a jednak lekką i strzeлистą budowlą, do której się na prawo zwracamy.

Kościół św. Jakóba

budzi zachwyt u każdego miłośnika architekturą. Jest to niejako niestracona perła gotyku nadwiślańskiego, mimo że i ona uległa zmianom czasu. Fundament położono 1309 r. a budowa trwała

Kościół św. Jakoba.

do wykończenia wieży — do roku 1350, w którym to czasie już przybudowano kaplice boczne do głównej nawy, tłumiąc tem samem pierwotną jej wysmukłość.

Jak wszystkie nasze świątynie toruńskie i kościół św. Jakóba w czasie reformacji przeszedł w ręce luteranów 1558 r. i dopiero 1667 odzyskały go Benedyktynki. Wnętrze dzieli się na trzy nawy. Ściany niegdyś mieniające się żywymi barwami glazurowanej cegły, o których piękności świadczą do dziś dnia oddrzwia zakrystji i obrazy malowane na wapnie (al fresco) pokrywające tynk biały. Olbrzymie kolorowe okna, napędzające ciepłymi blaskami główną nawę, zmniejszone przez wzniesienie dachów kaplic bocznych, zastąpiono białym szkłem, a ołtarz barokowy (1732) i — w samej rzeczy bardzo piękny łuk tęczy koronkowej roboty snycerskiej jako i chór, przez stłumienie wyniosłości zatarły zupełnie wrażenie świątyni gotyckiej. — Wyobrażenie pierwotnej całości daje nam jednak profilacja ścian i sklepienie. — Ambona z r. 1770 — rococo — bogato złocona, zwraca uwagę przelotnego gościa, którą warto skierować na figurę Matki Boskiej z 15 wieku przy przeciwległym filarze i piękne w swej prostocie świeczniki gotyckie. Pod chórem — z lewej strony bramy głównej zwraca uwagę ciekawy obraz przedstawiający w drobnych scenach w naiwny sposób cały nowy testament. Nieopodal tego, w ostatniej kaplicy zwraca uwagę ołtarz, którego olbrzymi rzeźbiony krucyfiks przed zeszcpeceniem go ostatniem pomalowaniem, głębokie czynił wrażenie. Rzeźba pochodząca z 14-go wieku uwydatnia w przejmujący sposób męczeń-

stwo Chrystusowe. Na przeciwległym filarze ślady malowidła ściennego al fresco, pozwalają rozeznaczyć Matkę Boską.

Opuszczając świątynię wychodzimy bramką ozdobioną charakterystyczną figurą św. Jakóba i kapliczką (prawdopodobnie nagrobek) na Rynek Nowomiejski. Toruń miasto dzieli się bowiem na dwie części. Stare miasto (1250) i nowe miasto (1264) tak zwane, pomimo, że nieomal równocześnie powstały. Między te dwie dzielnice wsuwała się klinem dzielnica zamkowa, a każda część była z osobna obwarowana.

Obejmując jeszcze rzutem oka front kościoła św. Jakóba, spojrzymy w przedłużenie rynku ul. Sukienniczą, w której widnieją znaki cechowe domu rzemieślniczego.

Środek rynku nowomiejskiego zajmuje zbór ewangelicki zbudowany około 1818 o czym świadczą jego uboga prostota i architektura. Dawniej stał na tem miejscu ratusz nowego miasta, który jednak po upadku reformacji, kiedy kościół św. Jakóba znów katolikom przywrócony został, już na zbór ew. zamieniono.

Przy rynku nowomiejskim godna jeszcze uwagi fasada domu barokowego pod No 5 z początku 18 wieku. Dalej

Gospoda pod modrym fartuszkciem (Hotel Gutzeit),

w której pono Jan Sobieski gościł, i

Apteka pod Lwem

przy narożniku ul. Królowej Jadwigi. Docinamy tu do głównej arterji życia gospodarczego miasta,

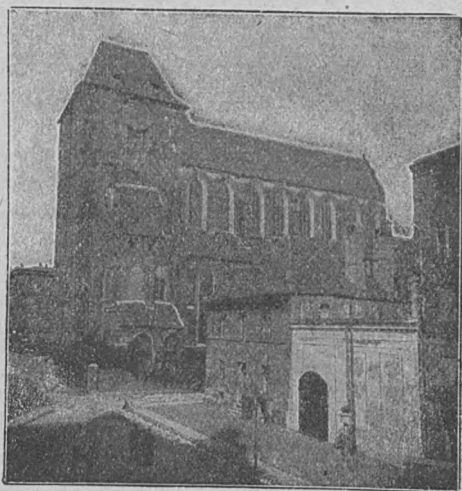
jest to bowiem przedłużenie ul. Szerokiej — głównego ruchu komunikacyjnego między starem a nowem miastem.

W ul. Królowej Jadwigi warto się przypatrzyć kamienicy pod nr. 3. Dom z 17. wieku, zachował jednak dotąd starożytniejsze tak zwane półpięterko.

Pierwotnie bowiem, nieomal wszystkie domy toruńskie, podobnie jak w Gdańsku i innych miastach handlowych, były tak budowane, że parter przeznaczony na składnicę towarów, stanowił sklep, który dla okazałości był bardzo wysoki i zajmował nieraz cały obszar domu. Później, w miarę upadku handlu, wbudowywano dla wyzyskiwania miejsca albo całe przepierzenie stanowiące owo „półpięterko“, albo zawieszano jak gniazdka jaskółcze 1—2 pokoiki tak zwane „Hängestuben“ — (Gdańsk-Alphagenhaus). Pozostawiając po stronie prawej Małe Garbary, prowadzące na Most Pauliński i Zaułek Prosowy, przy których znajduje się Gimnazjum męskie i „Muzeum“ mieszczące w sobie nietylko zbiory Tow. Naukowego ale i Gospodę żołnierską, biuro Czerwonego Krzyża i publiczną Czytelnię Towarzystwa Czytelni Ludowych, których zwiedzenie na później odkładamy, spiesząc najpierw do zwiedzenia szczątków w gruzach leżącej potęgi krzyżackiej. Zbaczamy na lewo na Przedzamcze tak nazwaną dla muru dzielącego ongiś nowe miasto od starego, które prowadzi nas do ruiny zamku Krzyżackiego zbudowanego 1255—1263, zburzonego z rozporządzenia Rady Miejskiej starego miasta po upadku znienawidzonego za-

konu 1454 r. Na skrócie ulicy, tuż za szpitalem miejskim zatrzymuje nas ruina bramkowa.

Bramka stanowiła jedno z wejść do właściwego zamku. Przekraczając ją, stajemy pod wrażeniem najpotężniejszego szczątku ruiny zwanej Dansker. Wznosi się ponad nami olbrzymi łuk, wspierający ganek, który prowadzi do wieży.

Dansker.

Zdobily go niegdyś male szczytowe daszki. wiezy samej nad plynaca woda strumyka znajdowala sie kanalizacja. Bylo to zatem urzadzenie tak higieniczne, ze do dzis dnia szczytnem nazwac je mozna. Budowa potezna, zdobna dyskretnie zielonymi rąbkami glazurowanej cegly, byla

niegdyś koronowaną 8 kątnym dachem i czterema małemi wieżyczkami.

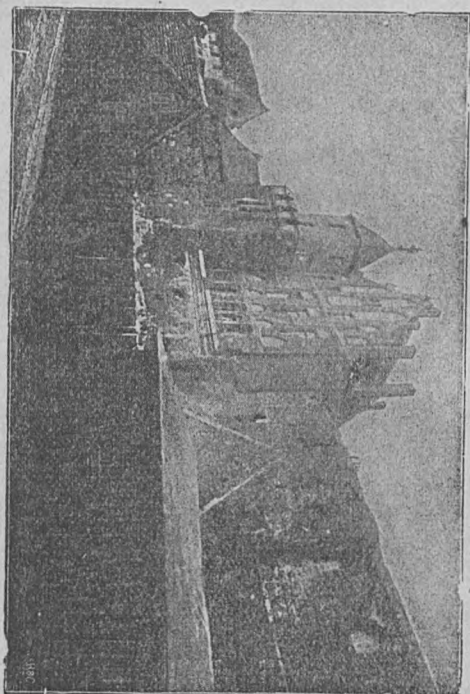
Komu czas pozwoli, niechże się cofnie o kilka kroków i zadzwoni przy furcie przed bramką, by zwiedzić ruiny samego zamku. Niewiele tu śladów dawnej wielkości, ale wspaniały widok na Wisłę i przejście wązkim kurytarzykiem do małego zbioru wykopalisk na terenie zamkowym, warte małego trudu. Potężne mury świadczą zaś wymownie o wielkości i wspaniałości siedziby komtura toruńskiego, w której jeszcze w roku 1452 — więc 2 lata przed zburzeniem gościł Kazimierz Jagiellończyk, przyjmując tutaj przedstawicieli miast pruskich, którzy utworzyli tak zwany związek jaszczurczy celem wyrwania ze szponów krzyżackich i przyłączenia do Polski.

Pomnikowy ten dokument, przechowany w zbiorach Akademii Jagiellońskiej w Krakowie, kończy się wymownem wezwaniem „Odbierz co było twoje i od Bałtyku po Czarne morze panuj szczęśliwie“.

Opuszczając zamek zaleca się wrócić pod łukiem Danskera na Podzamcze, na którym już przed wiekami, jak i dziś stał nad strumykiem młyn zamkowy. Strumyk przepływający całe miasto zasilał też wodą swoją fosy zamkowe. Zamek był bowiem także zupełnie z osobna obwarowany.

Między wysokiem podmurowaniem Zamku, które dawniej dosięgały fale Wisły — a nowszym murem fortecznym dochodzimy do Junkerhofu (r. 1466), byłego domu towarzyskiego dla przedniego obywatelstwa miejskiego. Dalej Bramą mostową z 1432 r., którą również dawniej

Junkerhof.

stromy dach podwyższał, znajdujemy się na wzgórzu, z którego mamy piękny widok na kępę i wyspę objętą falami Wisły i prastaremi wierzbami, gdzie podobno był podpisany pierwszy pokój toruński (1411).

Odwracając się ku miastu, widzimy w całej rozciągłości średniowieczne obwarowanie miasta, którego mur coprawda został odnowiony, a bramy i baszty częściowo już zniszczone. Cztery bramy dawały wstęp do miasta od strony Wisły, co świadczy o tem, że droga wodna była najważniejszą i najwięcej używaną, gdyż reszta miasta posiadała ogółem tylko cztery bramy. Między bramami wznosiły się w 40 metrowych odstępach baszty, czyli wartownice, w których mieściły się więzienia dla obywateli, wykraczających w cokolwiek przeciwko prawu.

Wracamy do miasta bramą mostową. Gotyckie śpichlerze po stronie lewej, po prawej dom barokowy z sienią i schodami do dziś dnia w dawnym charakterze warte widzenia.

Rzut oka w ulicę Ciasną na prawo zaciekawia łukiem, który przerzucony od muru do muru daje jej jakieś piękno, miast południa; w perspektywie widzimy resztki starego muru dzielącego dwie dzielnice miejskie.

Przeciwnie przedłużenie ul. Ciasnej doprowadza nas do ul. Łaziennej, i placu św. Jana, który nieomal zupełnie zajmuje kościół i cmentarz go okalający.

Zanim ulegniem czarowi prastarej budowy zwróćmy jeszcze uwagę na kilka świeckich pa-

miątek. Wielki dom na przeciwległej stronie dziś ogołocony z ornamentacji, niegdyś go zdobiącej, zbudował w r. 1699 biskup kujawski Dębski.

Była to szkoła gimnazjalna dla kształcenia katolickiej młodzieży pod kierownictwem Jezuitów. Szkoła ta ma łączność ze znaną „sprawą toruńską“ 1724.

Obecnie mieści się tam Powiat. Komenda Uzupełnień. Dalej ku Wiśle pod nr. 3 średnio-wieczny śpichlerz, naprzeciw znów jeden typowy szczytowy dom renesansowy. Narożnik ul. Ciasnej i Łaziennej zajmuje imponujący „Czerwony Śpichlerz“. Charakterystyczną w architekturze budowę zdobią piękne oddrzwia z piaskowca i drzwi rzeźbione: „Syn marnotrawny“, dla ochrony niestety deskami zabite.

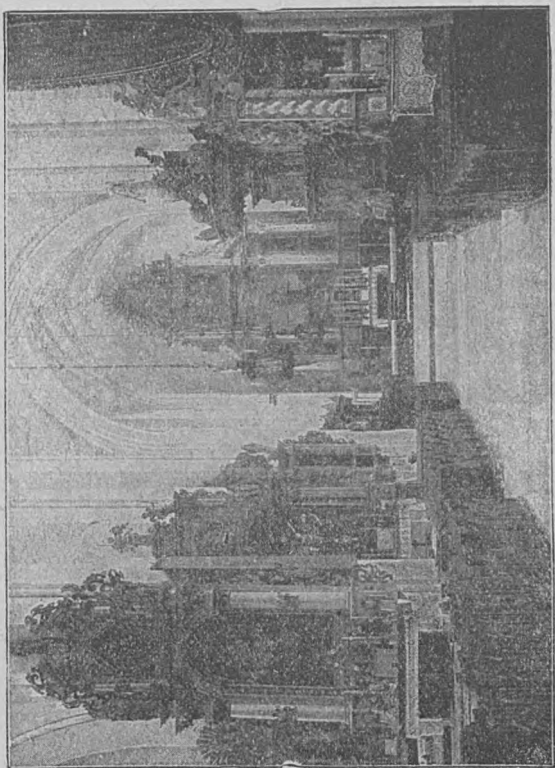
A teraz należy skupić uwagę by ogarnąć, odczuć i pojąć wznoszące się przed nami szczyty najstarszej ze świątyń toruńskich.

Kościół św. Jana—fara.

Budowę rozpoczęto 1250 r. i trwała do 100 lat; dzisiejszą postać otrzymała dopiero po różnych przebudowaniach i przybudówkach ostatnio skarbczyka w r. 1497.

Przybyszewski nazwał kościół św. Jana „kamienną kroniką średniowieczną“.

Najstarsza część to presbiterjum, przed którym stoimy. Nie uległo ono żadnym zmianom zewnętrznym, bo chociaż okno zamurowane, pozostały pierwotne obramowania z piaskowca i szczątki dawnego oszklenia. Zdaje się, że ta część zbudowana została najpierw i był to sobie

Wnętrze kościoła św. Jana.

kościółek farny, w którym się odbywały nabożeństwa, podczas gdy dalej budowano trzy wielkie nawy. Wejście do niego było boczne od strony kolegium Jezuickiego — bramę obecnie deskami zabitą zdobi dotąd doskonale modelowana lwia paszcza. Jaki ją stworzył artysta, który musiał mieć żywy wzór, co wówczas było nie do osiągnięcia w tutejszych strefach, jest zagadkowem.

Trzy nawy, które następnie wybudowano, były o jeden łuk krótsze i znacznie niższe, (ślady w murze widoczne) zakończone wieżą. W r. 1351 nawiedził wielki pożar miasto, od którego też ucierpiała fara. Odbudowując świątynię powiększono ją co do długości, a między wysunięte szkarpy wbudowano kaplice. Wówczas okrywał kościół jeden dach.

Po ukończeniu tych prac (1388) rozpoczęto budowę wieży, która jednak wskutek złej konstrukcji zapadła. Dzisiejszą wieżę budowano 1407 — 1433 r.

Trzydzieści lat później podwyższono wszystkie trzy nawy do dzisiejszej wysokości, przez co kościół stał się coprawda okazalszym, ale wieża straciła na wysmukłości i ugrzęzła niejako w piętrzących się masach kamiennych.

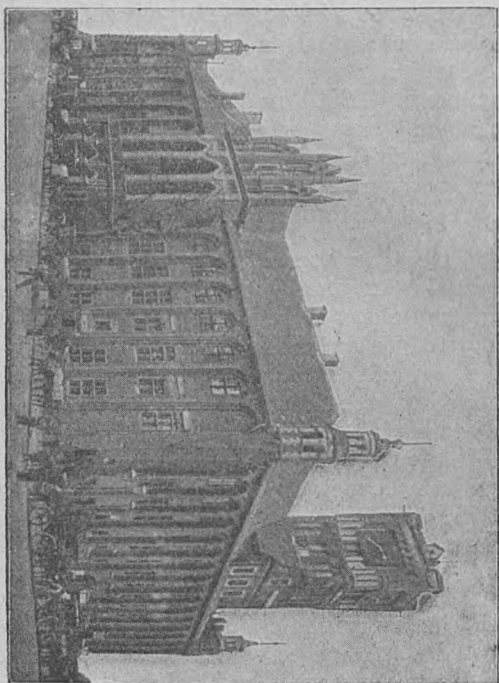
Dochodząc do bramy północnej uzyskujemy na samym wstępie do świątyni z pierwszej jej kaplicy wrażenie potężne, wznoszące wzrok pod sklepienie trzech naw (dł. 45 m., szer. 25 m.) wspartych silnymi filarami i przyległych kaplic.

Kaplica, w której stoimy należała się ongiś kupiectwu i była bogato ozdobiona. Tu widzimy na ścianie epitafium Jana Olbrachta, który w

Toruniu umarł, tu spoczywa serce jego. Na filarze jeden z najstarszych portretów Kopernika, malowany kilka lat po jego śmierci na zamówienie przyjaciela jego, lekarza Melchiora Pirnejusza, którego portret wisi również pod chórem. Biust astronoma nie posiada żadnej historycznej ani artystycznej wartości. Tem cenniejszą jest chrzcielnica z brązu (1300) nad którą też Kopernik był chrzczonym. Przy przeciwległym filarze, bardzo piękny ołtarz skrzynkowy z 16 w. Ciekawe jest też antypodjum tego ołtarza z 18 wieku wzorowane na chińskiej porcelanie.

Postępując boczną nawą dalej w głąb świątyni, widzimy z prawej i lewej strony ołtarze między którymi obraz al fresco malowany około 1370. — Chrystus na krzyżu — wyrastającym z Izajasza (ojea Dawida). Pod krzyżem Marja i św. Jan (w średniowiecznym stroju rycerskim) i duże kobiety wyobrażające „Exelsią“ (kościół chrześcijański) — „Synagogę“. Obrazowanie tworzą sceny z sądu ostatecznego. — Na przeciwległej stronie podziwiamy nader cenny zabytek: Nagrobek burmistrza Jana Soesta (um. 1361) i jego żony.

Ryty na 17 płytach mosiężnych wykazuje bardzo piękny rysunek. Te dwa dzieła same dają pochoch do obszernych studi. Dalsze arcydzieło sztuki średniowiecznej, znajdujemy na pierwszym bocznym ołtarzu po prawej stronie. Marmurowa (niestety pomalowana) figura Matki Boskiej z dzieciątkiem zachwyca wdziękiem i słodyczą która z niej przemawia. Pochodzenie rzeźby dotąd niezupełnie wyjaśnione. — Przypuszczalnie była

Ratusz.

ona około 1420 r. do Torunia przywiezioną. Już współcześni obywatele oceniali jej piękność.

Świadczy o tem nieudolne coprawda dążenie do odtworzenia rzeźby w odlewie z mosiądzu koronującym w samej rzeczy piękne gotyckie świeczniki. (Dar burmistrza w r. 1580.)

Niedaleko figury Matki Boskiej — druga piękna rzeźba. Wtulona pod konsolę w kąciu między ołtarzem św. Doroty a kaplicą Bożego Ciała wyłania się z gorejącego krzaku postać Mojżesza. Rzeźba w piaskowcu pełna charakteru i wyrazu uosabiająca stary testament, służyła jeszcze w r. 1670 co dopiero wspomnianej Marji z Dzieciątkiem (nowy testament) jako podstawa. Organizując się na tych najważniejszych zabytkach fary, opuszczamy świątynię południową bramą, której kruchta zdobi zewnątrz śliczna galeryjka z palonej formowanej cegły.

Wychodząc na przeciwległą stronę ulicy Żeglarskiej przypatrzmy się jeszcze wieży, która mimo olbrzymich rozmiarów i silnej podstawy zadziwia symetrią linii i światło — cieni, dzielących płaszczyznę dzięki głębokiemu wrękwowi nad bramą.

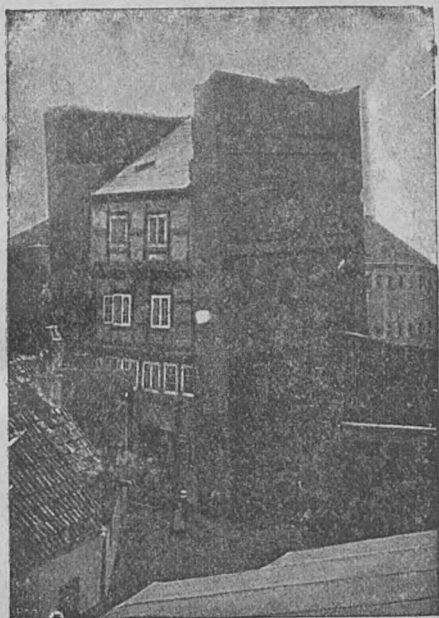
Cokolwiek dalej ku Wiśle zwraca uwagę wielka kamienica bogato zdobna sztukaterją. Jest to tak zwany Dom biskupi zbudowany przez biskupa kujawskiego 1693 r. Za bramą łśni szara wstęga Wisły.

Nęci nas już staromiejski rynek i widok potężnej wieży ratuszowej — a przed nią pomnik Kopernika i życie żywym tętnem tam bijące. Jeżeli jednak czas pozwoli, pospieszmy jeszcze

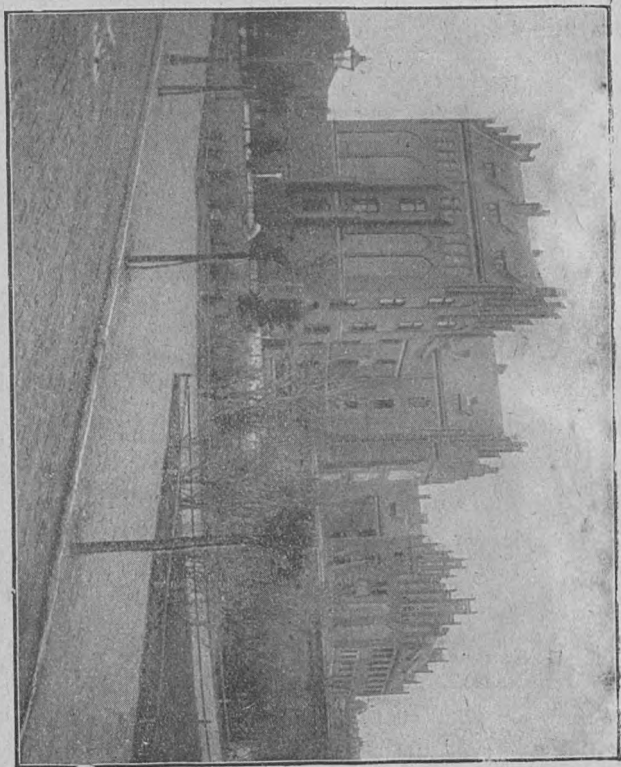
Pomnik Kopernika.

na ul. Kopernika by zobaczyć dom rodzinny Kopernika wielkiego astronoma. Było to mniej więcej pod Nr. 15 obok ciekawego domu gotyckiego (Nr. 13) a nie tam, gdzie mylnie tablicę pamiątkową umieszczono.

Krzywa Wieża.

Dalej zbaczając w ul. św. Ducha i Rabiańską pod Nr. 19 (gotycki spichlerz) dążymy ku Krzywej Wieży o której podanie głosi, że przestępny zakonnik za karę zbudować ją musiał.

Województwo Pomorskie.

Potem Piekarami wracamy do kościoła Panny Marji, ażeby ostatecznie zwiedzanie zabytków średniowiecznych zakończyć w ratuszu.

Przy Piekarach pod nr. 4 jeszcze jeden gotycki śpichlerz, a vis a vis charakterystyczny średniowieczny dom obywatelski.

Pod barokowym domem naprzeciw ul. Różanej przebito przed kilku laty pasaż upraszczający komunikację z przedmieściem Bydgoskiem — nowoczesną dzielnicą miasta, na której przy zmianie nazw ulic na polskie, uczczono mężów sztuki i nauki. — Tam stanie też Obelisk wolności „jako znak naszej wiary w przyszłość, umocnić lud w miłości ku ziemi polskiej“.

W perspektywie Piekar widzimy gmach Wojewódzki, obok teatr — zatrzymuje nas jednak wzniosła świątynia: Kościół Panny Marji. Główny portal o charakterystycznej głęboko i bogato profilowanej architekturze, jest zamknięty — trzeba zatem szukać bocznego wejścia, wzdłuż stromej ściany kościoła, zdobionej li tylko fryzem z formowanej cegły i olbrzymimi oknami. Stajemy w obrębie Klasztoru Franciszkańskiego. Zakon przybył do Torunia 1239 r. Przypuszczalnie rozpoczął on natychmiast budowę swego klasztoru. Przetrwał do dnia dzisiejszego z niego jedynie mur, przez którego bramkę co dopiero przeszliśmy i część klauzury z przeciwnej strony kościoła. Świątynię którą widzimy zbudowano około 1350 r.

Ogromne rozmiary jej wskazują że braciszkanie od razu liczyli na przyływ wiernych z miasta i okolicy, zwabianych słynnymi kazania-

mi franciszkanów. Zewnętrzna prostota murów i brak wieży odróżniają świątynię tę od poprzednio zwiedzanych co tłumaczy się tem, że reguła zakonu nie dozwalała świątynie ich zdobić wieżami. Nie naruszyło to jednak wspaniałości kościoła. Nasza świątynia zdobną była bogatymi szczytami, z których niestety jeden tylko do dnia dzisiejszego przetrwał. Ogiś wszystkie trzy nawy osobnymi były pokryte dachami, a szczyt każdej nawy z osobna koronowały wieżyczki o wysokich wysmukłych hełmach, jak pozostałe dwie boczne. Środkową zburzył 1662 wicher i nie odbudowano jej niestety już wedle pierwotnego wzoru.

Przechodząc mimo krużganku wspartego kolumnami z piaskowca, (1650) pod którym znajdują się grobowce, wstępujemy do kościoła. Jesteśmy w bocznej nawie. Uderzają nas nasamprzód potężne skarpy pokryte olbrzymimi malowidłami z 14-go wieku. Zwraca się uwagę, że skarpy cechujące zewnętrzną architekturę św. Jana i św. Jakóba znajdują się tu wewnątrz kościoła i tworzą głębokie wrzenki ścian. Oko dąży ku górze pod strefy wspaniałego sklepienia, (wys. 27 m.) Przejdźmy od razu wzdłuż nawy na której ścianach widnieją liczne nagrobki burmistrzów i obywateli Torunia, pochodzące przeważnie z czasów reformacji.

Przy końcu nawy — zastawione dziś ławą, — charakterystyczne nagrobki braci Tulickich, spoczywających w pełnym rynsztunku rycerzy średniowiecznych. Dochodzimy do głównej nawy, pod której chórem poprzecznym stajemy przejęci wspaniałością perspektywy całego kościoła. Presbi-

terjum równoległe z nawą, żadnej nie tworzy zapory. (Długość nawy 66 m., szerokość 25 m.).

Pierwotnie, kiedy filarów nie zasłaniały wysokie, i bardzo miernej wartości ołtarze, ławki

Kościół Panny Marii.

pospolitością swą nie przytłumiały uroczystego nastroju świątyni — a wielki ołtarz gotycki skrzynkowy którego szczątki jeszcze zobaczymy — niezasłaniał tęczyowych barw witrażu, świątyni

a musiała wywierać jeszcze większy urok na wiernych. Krocząc wzdłuż głównej nawy podziwiamy przepiękne rzeźby zdobiące organy i ambonę pochodzące, jak wskazuje napis z r. 1605—9.

Równie piękne aczkolwiek jeszcze wcześniejsze (bo z 13 lub 14 w. pochodzące) są stałe w presbiterjum. Każda rozeta, każda różyczka wykazują inny pomysł, a robota staranna i z wielkim zamięłowaniem wykonana.

Obok stal, po stronie lewej, grobowiec księżniczki Anny szwedzkiej, siostry króla Zygmunta III, zagorzałej zwolenniczki reformacji, której zwłoki tu w r. 1636 złożono. Nagrobek w kapliczce i obramowanie z marmuru i alabastru czynią poważne i dostojne wrażenie. Drzwi rzeźbione około 1750 zastosowane stylem do ołtarza. Na przeciwległej ścianie tarcza herbowa pułkownika Pistoriusa, zmarłego w Toruniu 1703 r. Zwróćmy się teraz do trzeciej nawy, której wysokość dzieli wzdłuż całego kościoła chór. Ongiś była to już część krużganku łączącego kościół z klasztorem. Wązkimi schodkami wejdziemy na chór z którego wysokości jeszcze raz ulegamy urokowi przestwornej architektury. Ztąd zauważymy, że ogromne witraże, mimo średniowiecznego charakteru są nowoczesne a liczba ich i rozmiary świadczą o ofiarności ludu polskiego, który się wyłącznie do ich sprawienia przyczynił. Na chór pospieszyliśmy jednak głównie dla przyjrzenia się szczątkom najcenniejszego zabytku kościoła Panny Marii.

Na chórze za organami znajdujemy prymitywnie zestawione resztki pierwotnego wielkiego ołtarza. Był to ołtarz skrzynkowy (przykład ołtarza świętego Wolfganga w kościele św. Jana) którego część środkową zdobiły rzeźby (główna figura Chrystusa znajduje się w zakrystji). Skrzydła tworzyły drzwi których obiedwie strony zdobne były obrazami w takim porządku, że ich zestawienie odpowiadało głównym świętom kościelnym.

Rysunek, kostjomy, złote tło itd. wskazują że był on malowany około 1350—80 r. a mimo naiwności niektórych fragmentów świadczy o artyźmie i głębokim poczuciu religijnym owych czasów.

Komu czas pozwoli, niechaj wstąpi do zakrystji, by tam zobaczyć wspomnianą figurę Chrystusową.

Opuszczając kościół, tą samą drogą, stajemy na narożniku staromiejskiego rynku, którego środek zajmuje ratusz — arcydzieło architektury średniowiecznej. Zanim się zapoznamy z wnętrzem jego, okążmy rynek, by się przypatrzeć z jednej strony ratuszowi, z drugiej rzucić okiem na ramy, w których się znajduje. Zachodnią stronę rynku zajmuje vis a vis balkonu ratuszowego obok poczty (nowoczesny budynek urzędowy) zbór ewangelicki (1743 położono kamień węgelny. Wieżę dopiero po 1897 przybudowano).

Wnętrze jego jest skromne ale czyni dostojne wrażenie. — Prócz chrzcielnicy (1689)

i drzwi bogato intarsją wykładanych, z jakimi też się w ratuszu spotkamy, nie zawiera wybitnych dzieł sztuki ani zabytków historycznych.

Dwór Artusa (Artushof).

 Przy południowej stronie rynku spotykamy jeszcze wąziutką kamieniczkę o dwóch oknach frontu dającą nam dokładne wyobrażenie o średniowiecznych mieszkaniach dawnych torunian. Tuż

obok urzęd celny w kamienicy wedle zupełnie innej epoki, kiedy prostota огоłociła architekturę jak wszystko inne z wszelkich ozdób (1800) a o kilka kroków dalej znów pretensjonalny gmach „Artushofu“.

Pod mianem „Zjednoczenia Artusowego“ istniały dawniej we wszystkich miastach handlowych mianowicie, organizacje łączące przednie obywatelstwo mieszczańskie, które posiadały wspaniałe domy towarzyskie. W Toruniu istniał już taki związek pod nazwą bractwa św. Jerzego w r. 1310 którego dom towarzyski znajdował się na tem samym miejscu.

Za czasów Zygmunta III. odnowiono go i ozdobiono portretami królów polskich. Rycina wyobrażająca ówczesną fasadę znajduje się w Muzeum miejskiem.

W sali tego starego dworu króla Artusa odczytano dokumenta drugiego pokoju toruńskiego w roku 1466 w obecności Kazimierza IV. i wielkiego mistrza Zakonu Ludwika von Drelichshausen.

Teraz należy się przypatrzyć ratuszowi. Powstał on stopniowo, jak kościół św. Jana. Najstarszą częścią jest wieża, zbudowana jako wartownica i zbrojownia miasta około 1250 r.

Następnie z kolei w miarę potrzeb przybudowano kramnice i ławy chlebowe 1274 wagę miejską 1279, dalej dom sądowy 1309, i „budy“ t. jest stragany 1243.

Tymczasem w miarę wzrostu handlu i przemysłu wzrastały i pretensje coraz to niemniejszego obywatelstwa.

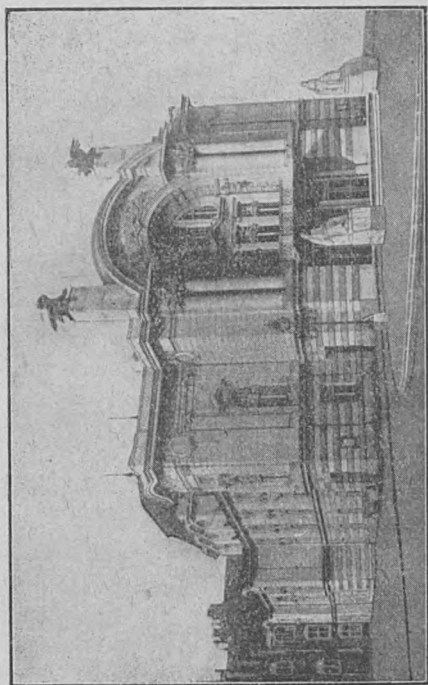
Kupcy toruńscy którzy jeździli po towary do Flandrii i Belgji skąd sukno sprowadzano, postanowili wybudować za wzorem Ypern może albo Bergues, za pozwoleniem zakonu okazalszy ratusz, którego podstawa do dziś przetrwała.

Był to jednopiętrowy prosty czworobok i zdobiła go podwyższona i smukłym hełmem pokryta wieża. Dzisiejszą postać nadał ratuszowi toruński zasłużony burmistrz Stroband w początku 17-go wieku.

Cały gmach podwyższono o jedno piętro — dodano ozdobne szczyty frontowe i narożne wieżyczki. Wieżę samą koronował hełm i cztery wieżyczki, których zapoczątkowania jeszcze widzimy. Nawałnica szwedzka zburzyła w r. 1703 wieżę i dachy wraz z szczytami które 1722—38 w dzisiejszej postaci odnowiono i przed zupełną zagładą zabezpieczono.

Prostota architektury, siła i wyraz nadają Toruniowi charakter, odróżniający go od innych miast średniowiecznych. Kto raz uległ wrażeniu piękności ratusza Toruńskiego, bodaj, że go nie zapomni. Pod wieżą jego znalazł też najodpowiedniejsze miejsce pomnik Mikołaja Kopernika. Złożmy jemu hołd zanim wejdziemy do wnętrza gmachu miejskiego.

Znajdujemy się w punkcie najżywiej pulsującego życia gospodarczego. Zbiegają się tu główne ulice. Najważniejsza arterja, ul. Szeroka, łączy się dalej z ul. Królowej Jadwigi i św. Katarzyny prowadząc do dworca miejskiego. Na prawo ul. Żeglarska znamienna potężną sylwetą św. Jana — na lewo w przedłużeniu Staromiej-

Teatr Narodowy.

skiego Rynku, przy którym zwracają jeszcze uwagę bogato sztukaterją zdobny dom barokowy pod nr. 33 (parter zmieniony) i szczyt nr. 29 (Bank Warszawski) ulica Chełmińska, wiodąca na plac Teatralny.

Przypatrzwszy się cokolwiek życiu, które szczególnie w dni targowe latem jest żywe i malownicze, zwracamy się znów do ratusza by przez jego bramę wschodnią wejść na podwórze. Tu ulegamy ponownie wspaniałemu i dostojnemu wrażeniu budowy. Czworobok otaczający niewielki plac zdobny jest nowoczesną rzeźbą doskonale dostrojoną do otoczenia. — Kiedy przed wojną jeszcze zamierzano ozdobić podwórze ratuszowe posągami, były najrozmaitsze propozycje i projekta — między innymi projekt rzeźbiarza berlińskiego Wolfa rodowitego toruńczyka, którego dzieło widzimy. Oficjalne niemieckie koła, z ówczesnym burmistrzem na czele, widząc w „flisaku“ uosobienie żywiołu słowiańskiego, sprzeciwiały się temu projektowi. Przeszedł on jednakże wskutek energicznego wstawiania się najstarszego obywatela Torunia (niemca Tilka) uzasadniając tem, że flisak należy do psychologii Torunia. On był dla miasta zwiastunem wiosny, on był wyobrazicielem ożywionego handlu Polski z Gdańskiem drogą Wisły.

Minąwszy podwórze ratuszowe wchodzimy do przeciwległej bramy, z której jest wejście na prawo do dawn. izby sądowej, obecnie zajętej na biuro. Daje ona nam wierne (jeszcze nie uzupełnione) wyobrażenie o swoim pierwotnym wyglądzie.

Wracamy do bramy południowej i schodów prowadzących na 1 piętro. Godną zwiedzenia jest sala radziecka oraz stara kancelaria ze względu na drzwi 18. wieku. Dalej przy końcu kurytarza tak zwane drzwi Salomonowe, prowadzące do izby królewskiej, która niegdyś zajmowała znaczną część pierwszego piętra. Obecnie podzieloną została na kilka części, skutkiem czego właściwy portal znajduje się w pokoju nr. 27.

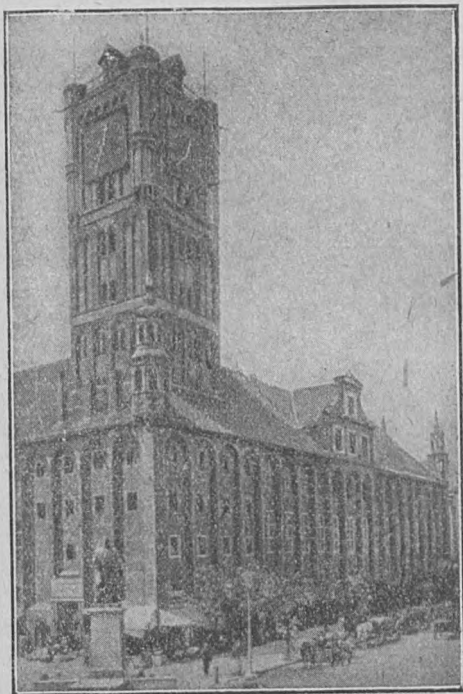
W tej „izbie“ zamieszkiwali podczas bytności w Toruniu królowie polscy od Kazimierza W. do Jana III.

Przechodząc mimo schodów prowadzących na II piętro, gdzie się znajduje Muzeum miejskie, wstępujemy jeszcze na kilka minut do sali posiedzeń.

Całą stronę zachodnią z wyjątkiem kancelarii zajmowała olbrzymia sala ratuszowa, zwana „Długa“, w której się odbywały wszystkie uroczystości galowe, bale i przyjęcia. Dziś także podzielona na biura i pozostała tylko środkowa część jej.

Z balkonu tej sali dnia 18. stycznia 1920 r. po długich latach ucisku i niewoli zabrzmiały po raz pierwszy słowa polskie, zwiastujące wolność tym, którzy jej tak gorąco pragnęli, którzy za nią krew swoją przelewali. Do tłumów ludu i do żołnierzy przemówił pułkownik Skrzyński wkraczający na czele dywizji pomorskiej i w kilka dni później generał Haller, a nad nim załopotaly chorągwie amarantowo białe.

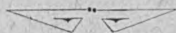

Ratusz.

Skorowidz najważniejszych zabytków Torunia

podług porządku przewodnika.

1. Most,
2. Kościół Garnizonowy,
3. „ „ św. Jakuba,
4. Domy przy Rynku Nowomiejskim,
5. Bramka Zamkowa,
6. Dansker,
7. Ruina Zamkowa,
8. Junkerhof,
9. Brama Mostowa,
10. W ulicy Mostowej,
11. „ „ Łaziennej,
12. Kościół św. Jana,
13. W ulicy Żeglarskiej,
14. „ „ Kopernika,
15. Krzywa Wieża,
16. Kościół Panny Marji,
17. Przy Staromiejskim Rynku,
18. Dwór Artusa,
19. Pomnik Kopernika
20. Ratusz.

Taryfa dla Dorożek

w Toruniu z dnia 20. 1. 21.

Należytość za jazdę:	1	2	3	4
		o s ó b		
	m. f.	m. f.	m. f.	m. f.

I. Za jazdę w dzień w tamtą stronę lub z powrotem za:

1. Jedną zwyczajną jazdę wśród miasta lub jednym i temsamem przedmieściu — — 37,50 45,— 52,50 60,—

2. Z miasta na:

a) Bydgoskie przedm. aż do ul. Sienkiewicza

b) Chełmińskie przedm. aż do ul. Górnej lub do końca ul. Św. Jerzego

c) Mokre aż do „Złotego Lwa“

d) Jakóbskie Przedm. aż do żydowsk. cmentarza lub do restauracji przy ul. Lubickiej nr. 29

e) z Bydgoskiego przedm. do Chełm. szosy — — 52,50 60,— 67,50 75,—

3. Z miasta na:

a) Bydgoskie Przedmieście aż do restauracji Cegielnia lub do koszar ułańskich

b) Chełmińskie Przedmieście aż do Zakładu Wodociągu ul. Grunwaldzka

c) Mokre ul. Grudziądzka aż do fabryki chlebowej lub ul. Kościuszki aż do ul. Panieńskiej lub ulicy

- Chrobrego aż do Centalnej Mleczarni lub ul. Sobieskiego aż do koszar,
- d) Jakòbskie Przedm. aż do rzeźni lub końca ulicy Winica,
- e) Główny dworzec lub do baraków w Rudaku lub dworca towarowego — 75,— 77,50 97,50 112,50
4. Z miasta na:
- a) Bydgoskie Przedm. aż do Winkenu lub nowe Bielawy lub Fortu IVa (dawn. Plauen)
- b) Chełmińskie Przedm. ęście aż do szczytowej lub dworca północnego,
- c) Jakòbskie Przedm. aż do Fortu I (dawn. Bülow) lub Buchte Fort — — — 90,— 105,— 120,— 135,—
5. Z miasta na:
- a) Fort II (dawniej Scharnhorst), IIIa (dawn. Dohna), IV (dawniej Fryderyka) lub IVb (dawn. Albrechta)
- b) z jednego z Przedm. na Główny Dworzec
- c) z Bydgoskiego Przedm., lub Chełmińsk. Przedm. na Dworzec Mokrzański 105,— 120,— 135,— 150,—
6. Z miasta do:
- Poogórza na Fort VI (dawn. Kniprode), VII (daw. Salza) lub do pola ćwiczeń artylerji — — — — 127,50 150,— 165,— 187,—
7. Z wśród miasta na:
- Fort V (dawn. Kurfürst), V (dawn. Jungingen), VI a (dawniej Balk (lub do Kłuczyka) — — — — 150,— 187,50 202,50 225,—

8. Do portu drzewa podług umowy lub na czas:
Za granicę miejską nie jest obowiązany jazdy wykonać.

II. Z a j a z d y n a c z a s

które się jako takie wy- rażnie oznaczy jest do płacenia	—	—	—	60,—	67,50	75,—	90,—
aż do 30 minut trwających za każdy dalszy rozpo- częty kwadrans	—	—	—	30,—	31,15	37,50	42,—
za całą godzinę	—	—	—	120,—	135,—	150,—	180,—

III. Z a j a z d y n o c n e.

Podwyższa się ceny powyższe na podwójne. Czas nocny jest od godz. 9-tej wiecz. do godz. 7 rano.

IV. D o d a t k i.

Za poczekanie pierwszych 5 minut są wolne, za każde dalsze 5 minut 6,— mk. — Bagaż niżej 10 kg wolny, ponad 23—50 kg. 30,— mk. Za zajechanie poprzednie zamówionych lub przywołanych doróżek jest połowa ceny taryfy do płacenia.

Za jazdy na lewy brzeg Wisły wyłącznie Główn. Dworca mostowe podług taryfy dotychczas 25 fenigów.

Za jednego na siedzisku doróżkarza ze sobą branego psa 15,— mk.

V. U w a g a.

Dziecko niżej lat 10 jest wolne, 2. dzieci niżej lat 10 liczy się jak dorosłą osobę.

Dłużej niż 1 godz. nie jest doróżkarz obowiązany czekać. Na jazdę z powrotem lub na nową jazdę jest doróżkarz obowiązany 15 minut bezpłatnie czekać. Więcej niż 4 osoby nie jest doróżkarz obowiązany w doróżkę zabrać.

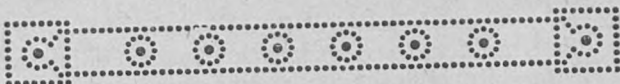
ZAPISKI.

ZAPISKI.

ZAPISKI.

ZAPISKI.

Ole japo!

Uchwałą Rady Miejskiej w Toruniu zmieniono nazwy ulic toruńskich nadając im charakter polski.

Dla orientacji w nowych nazwach ulic trzeba wiedzieć, że Toruń składa się z kilku dzielnic. Centrum tworzą dwie dzielnice historycznego miasta, tj. Stare Miasto (założone 1231) i Nowe Miasto (założone 1264), oraz Przedmieście Sw. Katarzyny, które dopiero w ostatnich latach się rozbudowało.

Zwartą i jednolitą tę całość okrażają półkołem łączące się z sobą 4 przedmieścia, i to ze strony zachodniej miasta począwszy od Wisły Bydgoskie Przedmieście, Chełmińskie Przedmieście, Mokre i Jakóbskie Przedmieście, które od strony wschodniej znowu dochodzi do Wisły.

Przy nadawaniu ulicom nazw polskich komisja na ten cel utworzona kierowała się następującymi zasadami:

1. Zachować w śródmieściu nazwy historyczne i odszukać takowe, o ile się z biegiem czasu zatęchły, n. p. Wola Zamkowa, Przedzamcze, Różana i t. d.
2. Zostawić albo odświeżyć nazwy oznaczające geograficzny kierunek, n. p. Bydgoska, Dobrzyńska, Warszawska i t. d.

3. Uczcić ludzi zasłużonych z uwzględnieniem wybitnych osobistości Pomorza, wyłączając jednakże współczesnych chociaż bardzo zasłużonych rodaków.

Na powyższych zasadach znajdujemy w śródmieściu tylko nazwy starodawne z wyjątkiem ulicy Kopernika, dawniejszej ul. Św. Anny i ulicy Królowej Jadwigi dawniejszej ul. Sadlarskiej.

Na Bydgoskim Przedmieściu rozłożono nazwiska uczonych, artystów i poetów, na innych przedmieściach, Chełmińskim, Jakóbskim, Mokrem i Przedmieściu Św. Katarzyny, uczczono bohaterów narodowych i upamiętniono zdarzenia patriotyczne.

Skrócenia: St. M. = Stare Miasto, N. M. = Nowe Miasto,
 Bydg. = Bydgoskie Przedmieście, Chełm. =
 Chełmińskie Przedmieście, Mok. = Mokre, Jakób.
 = Jakóbskie Przedmieście, Św. Kat. = Przed-
 mieście Św. Katarzyny.

Bankowa	Bankstr.	St. M.
Bartosza Głowackiego	Rayonstr.	Mok.
Batorego	Schwerinsr.	Mok.
Bawarczyków	Bayernstr.	Mok.
Bażyńskich	Goethestr.	Mok.
Bielańska	Weißhöferstr.	Bydg.
Browarna	Kl. Marktstr.	N. M.
Bydgoska	Brombergerstr.	Bydg.
Chełmińska	Culmerstr.	St. M.
Chodkiewicza	Elsnerstr.	Mok.
Chrobrego	Geretstr.	Mok.
Ciasna	Jesuitenstr. od Baderstr. aż do Mauerstr.	St. M.
Czarneckiego	Amtstr.	Mok.
Dąbrowskiego	Moltkestr.	Św. Kat.
Derdowskiego	Pastorstr.	Bydg.
Dobrzyńska	Friedrich Karlstr.	Św. Kat.
Dominikańska	Paulinerstr.	N. M.
Droga Chełmińska	Culmer Ghaussee	Chełm.
Droga Czerwona	Roter Weg	Bydg.
Droga Treposka	Treposcher Weg	Jak.
Dworcowa	Bahnhofstr.	Mok.
Fosa Staromiejska	Grabenstr.	St. M.
Franciszkańska	Klosterstr.	St. M.

Fredry	Körnerstr.	Bydg.
Gołębia	Taubenstr.	Jak.
Graniczna	Grenzstr.	Mok.
Grudziądzka	Graudenzestr.	Mok.
Grunwaldzka	Janitzenstr.	Chełm.
Jagiellońska	Roonstr.	Św. Kat.
Jana Olbrachta	Spritstr.	Mok.
Jęczmienna	Gerstenstr.	N. M.
Kanałowa	Kanalstr.	Mok.
Kazimierza Jagiel- lończyka	Albrechtstr.	Św. Kat.
Kilińskiego	Sedanstr.	Mok.
Klonowicza	Talstr.	Bydg.
Kochanowskiego	Hofstr.	Bydg.
Kołłątaja	Ritterstr.	Mok.
Końcowa	Endstr.	Mok.
Koniuchy	Roßgartenstr.	Chełm.
Konopnickiej	Park- u. Schmie- debergstr.	Bydg.
Kopernika	Kopernikusstr. od Turm- str. do Seglerstr.	St. M.
Kordeckiego	Wörthstr.	Mok.
Kościuszki	Lindenstr.	Mok.
Koszarowa	Kasernenstr.	Bydg.
Kowalska	Schmiedestr.	Mok.
Kozacka	Kosackenstr.	Chełm.
Kraśńskiego	Klosmannstr.	Bydg.
Kraszewskiego	IV. (4.) Linie	Bydg.
Królowej Jadwigi	Elisabethstr.	N. M.
Krótką	Kurzestr.	Chełm.
Krzyżacka	Junkersir.	N. M.
Ks. Kujota	Uebrickstr.	Bydg.
Łazienna	Baderstr.	St. M.

Łąkowa	Wiesenstr.	Mok.
Legjonów	Ludendorff- i Prinz Heinrichstr.	Mok.
Lelewela	Bornstr.	Mok.
Leona Czarlińskiego	Kapellenstr.	Mok.
Lindego	Rosenowstr.	Bydg.
Lotnicza	Zeppelinstr.	Chełm.
Luhicka	Leibitscherstr.	Jak.
Łukowa	Bogenstr.	Mok.
Małachowskiego	Blücherstr.	Chełm.
Małe Garbary	Strobandstr.	N. M.
Matejki	Bender-, Verbindungs- i Heppnerstr.	Bydg.
Mickiewicza	Mellienstr.	Bydg.
Międzymurze	Zwingerstr.	N. M.
Moniuszki	Baumschulenweg i Philo- sophenweg aż do Waldstr.	Bydg.
Mostowa	Brückenstr.	St. M.
Most Pauliński	Schuhmacherstr. od Mauer- aż do Bachestr.	N. M.
Nadbrzeżna	Uferstr.	St. M.
Nadwiślańska	Weichselstr. na lewej stronie Wisły	
Odrodzenia	Drewitzstr. od Culmer Chaussee aż do Grütz- mühlentor	Mok.
Ogrodowa	Gartenstr.	Nok.
Panińska	Nonnenstr. od Geret- aż do Lindenstr.	Mok.
Panny Marii	Marienstr.	St. M.
Piaskowa	Sandstr.	Mok.
Piastowska	Wilhelmstr.	Św. Kat.
Piekary	Bäckerstr.	St. M.

Piernikarska	Brauerstr.	N. M.
Plac św. Jana	Kopernikusstr. o. Segler- aż do Baderstr., Jesuitenstr. od Segler- aż do Baderstr.	St. M.
Plac św. Katarzyny	Wilhelmsplatz	Św. Kat.
Plac 18 Stycznia	Hermannsplatz	Św. Kat.
Plac Teatralny	Theaterplatz	St. M.
Pod Dębową Górą	Eichbergstr.	Mok.
Podgórna	Bergstr.	Mok.
Pod Krzywą Wieżą	Turmstr.	St. M.
Podmurna	Mauerstr.	St. M.
Poniatowskiego	Bismarckstr.	Św. Kat.
Polna	Kometenstr.	Mok.
Prosta	Gerechtestr.	N. M.
Przedzamcze	Schloßstr.	N. M.
Przy Bramie Staro- toruńskiej	Am Bromberger Tor	St. M.
Przy Kaszowniku	Grütmühlenstr.	Mok.
Przy Rzeźni	Schlachthausstr.	Jak.
Pułaskiego	Artilleriestr.	Jak.
Rabińska	Araberstr.	St. M.
Reja	Ulanenstr.	Bydg.
Rejtana	Rösnerstr.	Mok.
Rów Wielki	Hauptgraben	Mok.
Różana	Windstr.	St. M.
Rybaki	Fischerstr.	Bydg.
Rynek Nowomiejski	Neustädt. Markt	N. M.
Rynek Staromiejski	Altstädt. Markt	St. M.
Rynek Węlniany	Wollmarkt	Mok.
Ścieżka Szkolna	Schulsteig	Jak.
Sienkiewicza	Schulstr.	Bydg.
Słowackiego	Waldstr.	Bydg.

Sobieskiego	Königstr.	Jak.
Srednia	Mittelstr.	Bydg.
Staszycy	Voßstr.	Mok.
Stawna	Drewitzstr. od Grützmühlen- tor aż do Wollmarktstr.	Mok.
Stroma	Steilestr.	Jak.
Strumykowa	Bachestr.	N. M.
Studzienna	Brunnenstr.	Jak.
Sukiennicza	Tuchmacherstr.	N. M.
Swiatopelka	Nonnenstr. od Geret- aż do Lindenstr.	Mok.
Św. Ducha	Heiligegeiststr.	St. M.
Św. Jakóba	Jakobstr.	N. M.
Św. Jerzego	Kirchhofstr.	Bydg.
Św. Katarzyny	Katharinenstr.	N. M.
Św. Łazarza	Werderstr.	St. M.
Szczytna	Schillerstr.	St. M.
Szeroka	Breitestr.	St. M.
Szewska	Schuhmacherstr. od Culmer- aż do Mauerstr.	St. M.
Szopena	Kerstenstr.	Bydg.
Szpitalna	Hospitalstr.	N. M.
Targowa	Viehmarktstr.	Jak.
Trzeciego Maja	Hindenburgstr.	Mok.
Waldowska	Waldauerstr.	Mok.
Wały	Wallstr.	St. M. N. M.
Warszawska	Friedrichstr.	Św. Kat.
Wiązowa	Ulmenallee	Mok.
Wielkie Garbary	Gerberstr.	N. M.
Winnica	Weinbergstr.	Jak.
Wodna	Konduktstr.	Mok.
Wola Zamkowa	Karlstr.	N. M.
Wybickiego	Goßlerstr.	Mok.

Wysoka Hoestr. od Lazarett- aż do N. M.
Strobandstr.

Zamknięta	Kirchstr.	Mok.
Zaszpitala	Lazarettstr.	N. M.
Zaulek Dworcowy	Bahnhofswinkel	Mok.
Zaulek Prosowy	Hoestr. od Stro-	N. M.
	band- aż do Bachestr.	
Żeglarska	Seglerstr.	St. M.
Żółkiewskiego	Fritz Reuterstr.	Jak.
Żwirowa	Kiesweg	Mok.
Zygmuntowska	Bahnstr.	Św. Kat.

Nowa taryfa pocztowa.

A. Wewnętrzna taryfa pocztowa.

1. Listy zwykłe:		
a) obrót miejscowy do wagi 250 gr. . . .	5.—	mk.
b) " zamiejskowy do wagi 20 gr. . . .	5.—	"
" do wagi 250 gr.	10.—	"
" urzędowe ponad 20 gr. do 2000 gr.	10.—	"
2. Karty pocztowe:		
a) pojedyncze	4.—	"
b) z odpowiedzią	8.—	"
3. Karty widokowe i świąteczne, zawierające pozdrowienia (do pięciu słów)	2.—	"
4. Druki zwykłe do wagi 500 gramów . .	1.—	"
" " " " 100 "	2.—	"
" " " " 250 "	5.—	"
" " " " 500 "	10.—	"
" " " " 1000 "	15.—	"
" urzędowe ponad 1000 gr. do 5000 g. . .	15.—	"
5. Druki dla ociemniałych do wagi 500 g. .	1.—	"
" " " " " 1000 g. . .	2.—	"
" " " " " 1500 g. . .	3.—	"
" " " " " 2000 g. . .	4.—	"
" " " " " 2500 g. . .	5.—	"
" " " " " 3000 g. . .	6.—	"
6. Papiery handlowe do wagi 250 g. . . .	5.—	"
" " " " 500 g. . . .	10.—	"
" " " " 1000 g. . . .	15.—	"
7. Próbk i towary i przesyłki mieszane do wagi 250 gramów	5.—	"
do wagi 500 gramów	10.—	"
8. Przekazy do 100 marek	3.—	"
" 200 "	5.—	"
" 500 "	10.—	"
" 1 000 "	15.—	"
" 2 000 "	30.—	"
" 5 000 "	50.—	"
" 10 000 "	100.—	"
" 15 000 "	135.—	"
" 20 000 "	170.—	"
" 25 000 "	200.—	"

9. Listy wartościowe zamknięte przez nadawcę
a) należytość za list zwykły do 20 gr.	5.— mk.
b) " " " " " " 250 gr.	10.— "
za urzędowe ponad 20 do 2000 gr.	10.— "
za polecenie	5.— "
c) należytość od deklarowanej wartości za
każde 1000 mk. lub część tychże	15.— "

Za listy wartościowe otwarte przeliczone po-
biera się należytość do wartości w podwój-
nej wysokości.

10. paczki do wagi 1 kg.	20.— "
" " " 5 kg.	50.— "
" " " 10 kg.	100.— "
" " " 15 kg.	150.— "
za każde dalsze 5 kg.	50.— "

Za paczki ochronne pobiera się należytość od
wagi w podwójnej wysokości.

Za paczki z książkami pobiera się połowę na-
leżytości od wagi.

Za paczki z podaną wartością pobiera się
oprócz tego należytość od wartości za każde
1000 mk. lub część tychże 15.— "

Za paczki kas i urzędów skarbowych państw-
owych z dotacjami i nadmiarami kasowymi i
t. p. (Dz. Urz. nr. 27 z 1920 r.) pobiera się:
prócz opłaty od wagi jak wyżej, należytość

od wartości do 10 000 mk.	5.— "
od wartości do 50 000 mk.	20.— "
od wartości do 100 000 mk.	25.— "
za każde dalsze 100 000 mk. lub części tychże	25.— "

Polecenie przesyłek pocztowych 5.— "

B. Zagraniczna taryfa pocztowa.

1. Listy (bez ograniczenia wagi) do wagi
20 gramów	20.— "
za każde dalsze 20 gramów	10.— "
2. Kartki pocztowe a) pojedyncze	12.— "
b) z odpowiedzią	24.— "
3. Druki zwykłe (najwyższa waga 2 kg.) za
każde 50 gramów.	4.— "
4. Czasopismo, wysłane bezpośrednio przez
redakcję, za każde 50 gr	2.— "

5. Druki dla ociemniałych (najwyższa waga 3 kg.) za każde 500 gr.	2.— mk.
6. Papiery handlowe (najwyższa waga 2 kg.) za każde 50 gramów	4.— "
najmniej jednak.	20.— "
7. Próbki towarowe (najwyższa waga 350 gr. za każde 50 gramów	4.— "
najmniej jednak.	8.— "
8. Polecenie przesyłek listowych	20.— "
9. Zwrotne poświadczenie odbioru (recepis zwrot).	
a) przy nadaniu.	20.— "
b) po nadaniu	40.— "
10. Należytość za wniesioną reklamację. . . .	40.— "
11. Za doręczenie pospieszne (przez umyśln. posł.	40.— "

Wyciąg z rozkładu jazdy Dyr. Kol. Państw.

Ważny od 1 czerwca 1921 r.

Zarząd kol. nie ponosi żadnej odpowiedzialności wobec podróżnych za szkody wynikłe z wstrzymania ruchu, którekolwiek z niżej podanych poc. lub z utraty połączenia w stacjach węzłowych.

Przestrzeń Toruń—Bydgoszcz—Tczew (Danzig)

Odjazd.

Stacja	† O	§ P	O	O	Mt	* O	Mt
	413	403	31	21	33	411	35
	2—4	1—3	2—4	2—4	2—4	2—4	2—4
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
odj. Toruń dw. gł.	0 45	5 30		7 55	12 50	16 05	22 40
przyj. Bydgoszcz	2 14	6 24		9 22	14 05	17 34	23 56

Przyjazd.

Stacja	O	Mt	* O	Mt	O	† O	§ P
	32	34	414	36	22	412	404
	2—4	2—3	2—4	2—5	2—4	2—4	1—3
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
przyj. Toruń dw. gł.		9 01	14 10	15 41	22 00	7 10	0 47
odj. Bydgoszcz		7 45	12 40	14 25	20 30	5 40	24 00

* bezpośrednie poc. Warszawa—Tczew i z powrotem.
§ bezpośrednie poc. Warszawa—Gdańsk. † bezpośrednie poc. Warszawa—Puck i z powrotem.

Przestrzeń Toruń—Warszawa.

Odjazd.

Stacja	§ P	P	† O	* O	O
	404	402	412	414	416
	1—3	1—3	1—3	1—3	1—3
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
odj. Toruń dw. gł.	1 10	2 12	8 00	14 40	22 30
przyj. Warszawa	7 20	8 00	15 35	22 05	5 50

Przyjazd.

Stacja	* O	† O	P	§ P	O
	411	413	401	403	415
	1—3	1—3	1—3	1—3	1—3
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
przyj. Toruń dw. gł.	15 ³⁵	0 ¹⁵	3 ⁰³	5 ⁰⁵	7 ⁰⁰
odj. Warszawa	7 ¹⁵	17 ²⁵	21 ²⁰	23 ³⁵	23 ⁵⁵

* bezpośrednie poc. Warszawa—Tczew i z powrotem,
§ bezpośrednie poc. Warszawa—Gdańsk. † bezp. poc. War-
szawa—Puck i z powrotem.

Przestrzeń Toruń—Poznań.

Odjazd.

Stacja	P	O	O	O	O
	401	421	415	313	423
	1—3	2—4	2—4	2—4	2—4
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
odj. Toruń dw. gł.	3 ²⁰	3 ³⁰	8 ⁰⁰	16 ¹⁵	17 ¹⁰
prz. Inowrocław		4 ²⁸			18 ⁰⁸
prz. Poznań	6 ²²	8 ^{15*}	12 ⁴⁶	20 ⁴⁶	

Przyjazd.

Stacja	P	O	O	O	O
	402	420	314	422	416
	1—3	2—4	2—4	2—4	2—4
	kl.	kl.	kl.	kl.	kl.
przyj. Toruń dw. gł.	1 ²⁰	1 ⁴⁹	11 ¹⁰	15 ²⁴	21 ⁴⁰
odj. Inowrocław		0 ⁵⁵		14 ³⁰	
odj. Poznań	22 ¹⁵	20 ^{46*}	6 ⁵⁰	9 ^{35*}	17 ⁰⁶

* Przesiadanie w Inowrocławiu.

Przestrzeń Toruń—Jamielnik (Dt. Eylau).

Odjazd.

Stacja	O 322 2—4 kl.	O 324 2—4 kl.	Mt. 12 2—4 kl.
odj. Toruń dw. gł.	11 30	17 00	14 48
Toruń miasto	11 36	17 06	14 54
Toruń mokre	11 44	17 12	15 00
Popowo Tor.			15 08
prz. Jabłonowo	13 20	19 00	

Przyjazd.

Stacja	O 321 2—4 kl.	O 323 2—4 kl.	Mt. 11 2—4 kl.
prz. Toruń dw. gł.	7 43	14 08	15 48
Toruń miasto	7 38	14 03	15 33
Toruń mokre	7 32	13 57	15 27
Popowo Tor.			15 18
odj. Jabłonowo	5 50	12 15	

Przestrzeń Toruń—Grudziądz.

Odjazd.

Stacja	O 521 2—4 kl.	§ O 313 2—4 kl.	O 523 2—4 kl.
odj. Toruń dw. gł.	8 10	11 40	16 12
Toruń miasta	8 19	11 47	16 14
Toruń mokre	8 26	11 53	16 30
prz. Grudziądz	10 20	13 44	18 27

Przyjazd.

Stacja	O 522 2—4 kl.	§ O 314 2—4 kl.	O 524 2—4 kl.
prz. Toruń dw. gł.	7 16	14 19	22 16
Toruń miasto	7 10	14 13	22 10
Toruń mokre	7 02	14 04	21 59
odj. Grudziądz	5 04	17 10	20 00

§ Pociąg bezpośr. Poznań—Grudziądz i z powrotem.

Przestrzeń Toruń-Mokre—Unisław.

Odjazd.

Stacja	M 3751 2—4 kl.
odj. Toruń mokre	15 45
prz. Unisław	17 37

Przyjazd.

Stacja	M 3752 2—4 kl.
prz. Toruń mokre	8 45
odj. Unisław	6 54

Przestrzeń Toruń-Mokre—Lubicz.

Odjazd.

Stacja	M 3951 2—4 kl.	M 3953 2—4 kl.
odj. Toruń mokre	5 50	15 42
prz. Lubicz	6 25	16 31

Przyjazd.

Stacja	M 3952 2—4 kl.	M 3954 2—4 kl.
prz. Toruń mokre	7 ²⁴	18 ⁵³
odj. Lubicz	6 ⁴⁹	18 ⁰⁹

Przestrzeń Toruń północ—Czarnowo.

Odjazd.

Stacja	M 3851 2—4 kl.	M 3853 2—4 kl.
odj. Toruń północ	9 ²⁰	17 ¹⁵
Toruń szkolna	9 ³¹	17 ²⁶
prz. Czarnowo	10 ⁵⁵	18 ⁵⁸

Przyjazd.

Stacja	M 3852 1—4 kl.	M 3854 2—4 kl.
prz. Toruń północ	8 ²⁰	14 ³⁴
Toruń szkolna	8 ¹⁴	14 ²⁸
odj. Czarnowo	6 ⁵⁴	13 ⁰⁰

Przestrzeń Toruń dw. gł.—Toruń-Mokre.

Odjazd.

Stacja	Mt. 2	Mt. 4	Mt. 6	Mt. 8	Mt. 10	Mt. 14	Mt. 16
odj. Toruń dw. gł.	1 ³⁰	3 ¹⁵	5 ²⁰	7 ²⁰	12 ⁵⁶	19 ⁵⁰	22 ³⁹
Toruń miasto	1 ³⁶	3 ²¹	5 ²⁶	7 ²⁶	13 ⁰²	19 ⁵⁶	22 ³⁶
prz. Toruń mokre	1 ⁴¹	3 ²⁶	5 ³¹	7 ³¹	13 ⁰⁷	20 ⁰¹	22 ⁴¹

Przyjazd.

Stacja		Mt. 1	Mt. 3	Mt. 5	Mt. 7	Mt. 9	Mt. 13	Mt. 15
prz.	Toruń dw. gł.	2 ⁰⁵	5 ⁰¹	5 ⁴⁶	7 ⁵¹	13 ³⁶	20 ²¹	23 ³²
	Toruń miasto	2 ⁰⁰	4 ⁵⁶	5 ⁴¹	7 ⁴⁶	13 ³¹	20 ¹⁶	23 ²⁷
odj.	Toruń mokre	1 ⁵⁴	4 ⁵⁰	5 ³⁵	7 ⁴⁰	13 ²⁵	20 ¹⁰	23 ²⁰

P — pospieszne
 O — osobowe
 Mt. — motorowe

} pociągi.

Skorowidz

biur, urzędów i instytucji publicznych.

Agencja Polsk. Żeglugi Państw. — ul. Mostowa 10.

Biblioteka gimnaz. — ul. Wysoka

Biblioteka miejska — ul. Kopernika 12.

Biblioteka Tow. Naukow. — ul. Wysoka 12.

Dowództwo Szwadronu zapas. — ul. Reja.

Dowództwo Obozu Warown. — Pl. św. Katarzyny.

Elektrownia — ul. Kopernika 45.

Ekspozytura Urzędu Zbożowego b. dzieln. pr. —

Rynek Nowom. 16.

„Głos Robotnika“ dziennik — ul. Piekary 14.

Gospoda żołnierska — ul. Wysoka 12.

Gospoda Cechów Zjedn. — ul. Sukiennicza 16.

„Gazeta Toruńska“ dziennik — ul. Mostowa 4.

Gimnazjum żeńskie — ul. W. Garbary.

Gimnazjum męskie — Zaulek Prosowy.

Izba handlowo-przem. — ul. Żeglarska 1.

Inspekcja dróg wodnych — ul. Bydgoska 22.

Inspektor pracy w rolnictwie okr. I. — ul. Słowackiego 27.

Komenda Placu — Nowy Rynek 21.

Komisariat Pol. Państw. na miasto — Starom.

Rynek 10.

Koszary Jakòbskie — ul. Lubicka.

Koszary Artylerji III Dyw. Centr. Obozu Podof.

Szkoły Artyl.

Komenda pow. Pol. Państw. — ul. Bydgoska 45.

Koszary 18 p. Ułanów Pom. — ul. Reja 18.

Komisarjat II. Pol. Państw. — ul. Mickiewicza 87
 Komisarjat III. Pol. Państw. — ul. Kościuszki 24.
 „Kłosy“ redakcja ul. Mostowa 18.
 Komenda Pol. Państw. Okręg XII — Wały.
 Klinika d-ra Szumana — Pl. św. Katarzyny.
 Klinika żeńska d-ra Tarnowskiego — ul. Sienkiew.
 „ „ dra Safta — Pl. św. Katarzyny.
 Miejski Urząd węglowy — ul. Piekary 35.
 Miejski Urząd rozdzielczy — ul. Chełmińska 16.
 Miejska Przeczyszczalnia odpływów kanalizac. —
 ul. Rybacka 37.
 Muzeum Tow. Naukowego — ul. Wysoka 12.
 Muzeum miejskie — Ratusz—Starom. Rynek.
 Magistrat — Stary Rynek.
 Ochronka dla dzieci — Szosa Chełmińska 56.
 Ochronka miejska — ul. Bydgoska 108.
 Ogólna Kasa Chorych — ul. Łazienna 1.
 Polski Klasowy Związek Zaw. Rzpt. Polsk. — ul.
 św. Ducha l. 1.
 Państw. Urząd pośredn. pracy — ul. Żeglarska 8.
 Przytulisko dla dzieci — Chełmińska Szosa 26.
 Pow. Kasa chorych — ul. Szewska 3.
 Pow. Urząd budowl. — ul. Podmurna 70.
 Pom. Tow. Opieki nad dziećmi — ul. Wysoka 12.
 Państw. Urząd wzorcowniczy — ul. Mickiewicza 83.
 Państw. Inspekcja budowl. — ul. Rybaki l. 41 a.
 Państw. Inspekcja przemysłu — Rynek Nowom. 24.
 Powiatowa Komenda Uzup. — ul. Łazienna 11.
 Poczta — Staromiejski Rynek 13.
 Prokuratorja — ul. Piekary 51.
 Pomorska Izba Rolnicza — ul. Sienkiewicza 34.
 Rejonowy Zarząd bud. kwat.—ul. Piastowska 3.

Sekretarjat P. P. S. — ul. św. Ducha. l. 1.
 Sprzedaż miejsk. art. spoż. — ul. Piekary 35.
 Starostwo kraj. — ul. Mostowa l. 11—13.
 „ „ pow. — ul. Podmurna 62 i 70.
 „Słowo Pomorskie“, dziennik — ul. św. Katarzyny 4.
 Stacja koni Baonu Wartown. — ul. Lubicka.
 Szpital wojsk. I — ul. Jęczmienna.
 Szpital wojsk. II — ul. Koszarowa l. 36.
 Szpital miejski — ul. Przedzamcze 8.
 Schronisko dla dzieci im. gen. Hallera — ulica Piernikarska.
 Sąd apelac. — ul. Grobla.
 „ „ okręgowy — ul. Piekary l. 51—55.
 „ „ powiat. — ul. Grobla.
 Szkoła wydz. pols. — ul. Prosta.
 „ „ niem. ul. Barzyńskich.
 I. Szkoła powsz. — Piekary.
 II. „ „ — Wały.
 III. „ „ — „
 IV. „ „ — ul. Sienkiewicza.
 V. „ „ — „ Łąkowa.
 VI. „ „ — „ „
 VII. „ „ — „ Lipowa.
 VIII. „ „ — „ Lubicka.
 Szkoła pomocnicza — Szosa Chełmińska.
 Szkołka dla przedszkolnej młodzieży — ul. Lubicka.
 „ „ „ „ — „ Sienkiewicza.
 Szkołka parafji św. Jana — Wały.
 Seminarjum naucz. — ul. Sienkiewicza.
 „ „ niem. — ul. Sienkiewicza.
 Sąd załogowy i marynarki — Jakóbska 17.

Szpital niem. — ul. Dąbrowskiego.

„ djakonisek — ul. Batorego.

„Thorner Ztg.“, dziennik — ul. Żeglarska 8.

Toruński Baon Wartown. — ul. Lubicka.

Telegraf — Rynek Starom. 13.

Urząd skarb. akcyz i monopoli państw. — Staromiejski Rynek 7.

Urząd walki z lichwą i spek. dla byłej dz. prusk. Ekspoz. — ul. Szeroka 26.

Urząd katastralny — ul. Bydgoska 70.

„ walki z lichwą b. dz. pr. — ul. Szczytna 2.

„ rozdział przy Min. b. dz. pr. — ulica Warszawska 14.

Urząd pocztowy — ul. Kościuszki 17a.

„ „ — przy Głównym dworcu.

„ celny — Starom. Rynek 7.

„ likwidac. — ul. Mickiewicza.

„ ruchu kolej. — Plac 18. Stycznia.

Województwo Pom. — Wały 2—4.

Wydz. Aprow. Wojew. Pom. — ul. Żeglarska 8.

Wojsk. Urząd Gosp. — ul. Dominikańska 1.

— ul. Prosta 12.

„Wojew. Pom. Wydz. Robót Publ. — ul. Słowackiego 15.

Wydz. węgl. przy Woj. Pom. — ul. Mickiewicza 5.

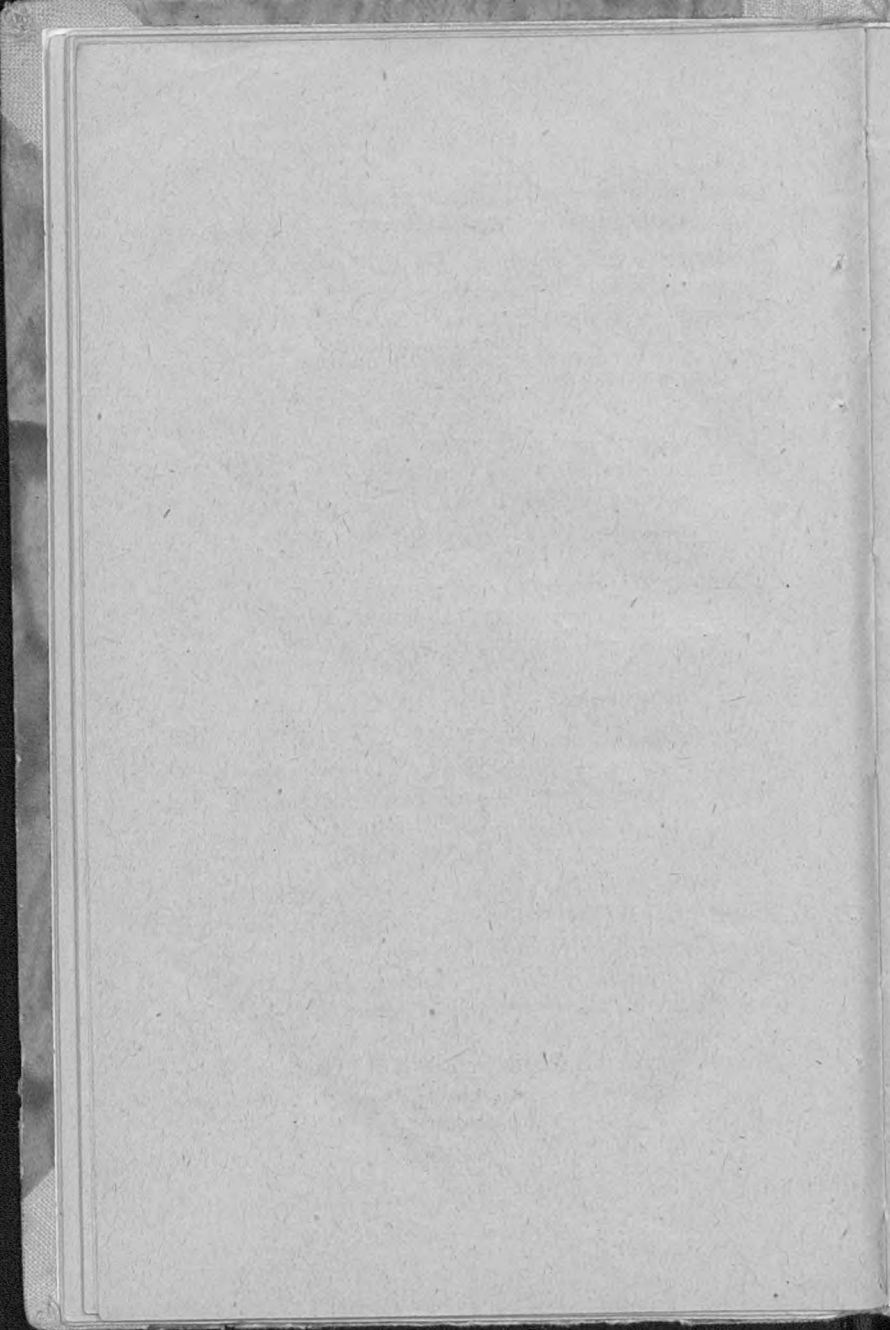
Zjedn. Inwalidów Wojennych — ul. Żeglarska 29.

Zakłady amunic., Oddz. III Mechan. — ul. Lubicka.

Związek Pom. Gastronom. Zj. Zaw. P. — Staromiejski Rynek 15.

Związek Drukarzy Polskich — ul. Bartosza Głowackiego 33.

Wielkie zapasy materiałów krajowych i zagranicznych.

LIKIERY

Tow. Akcyjnego

**Hartwig
Kantorowicz**

założ. 1823 r.

mają światową sławę!!

Do nabycia w wszystkich przed-
niejszych składach delikates.

Fabryka w Poznaniu.

**Filja w Toruniu
ul. Szeroka 18.**

Telefon 5.

BANK ZBOŻOWY

TOW. Z O. P.

TELEFONY Nr. 200, 220

220 (BOCZNE POŁĄCZENIE).

ODDZIAŁ W KÓRNIKU

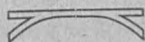
UL. POZNAŃSKA 111. ::—:: TELEFON 45.

ZAKUP I SPRZEDAŻ
WSZELKICH ZIEMIOPŁODÓW

IMPORT
ARTYKUŁÓW-SPOŻYWCZYCH

ZAŁATWIANIE
WSZELKICH INTERESÓW W ZAKRES
BANKIERSTWA WCHODZĄCYCH.

IMPORT

EKSPORT

PARK CEGIELNI

Bydgoskie Przedm. TORUŃ Bydgoskie Przedm.

Największa ogrodowa restauracja
w miejscu, mieszcząca do 4000 osób.

Dogodne połączenie tramwajowe.

Piękny widok na Wisłę. Przyjemny pobyt.

Skora usługa. — Wyborna kuchnia.

Codziennie koncert artystyczny.

GUSTAW BEHRENDT.

Julius Buchmann
TORUŃ.

Fabryka czekolady
i wyrobów cukierniczych.

Założona 1854 r.

||||||

Założona 1854 r.

Sprzedaż w domu fabrycznym

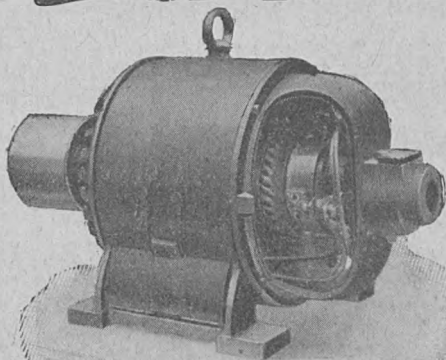
== Mostowa 34 ==

w pobliżu ulicy Szerokiej.

Telefon 232

|||

Telefon 232.

ELEKTROMOTOR

Telefon 1479.

Telefon 1479.

T. z o. p. dawn. inżyn. Winkler

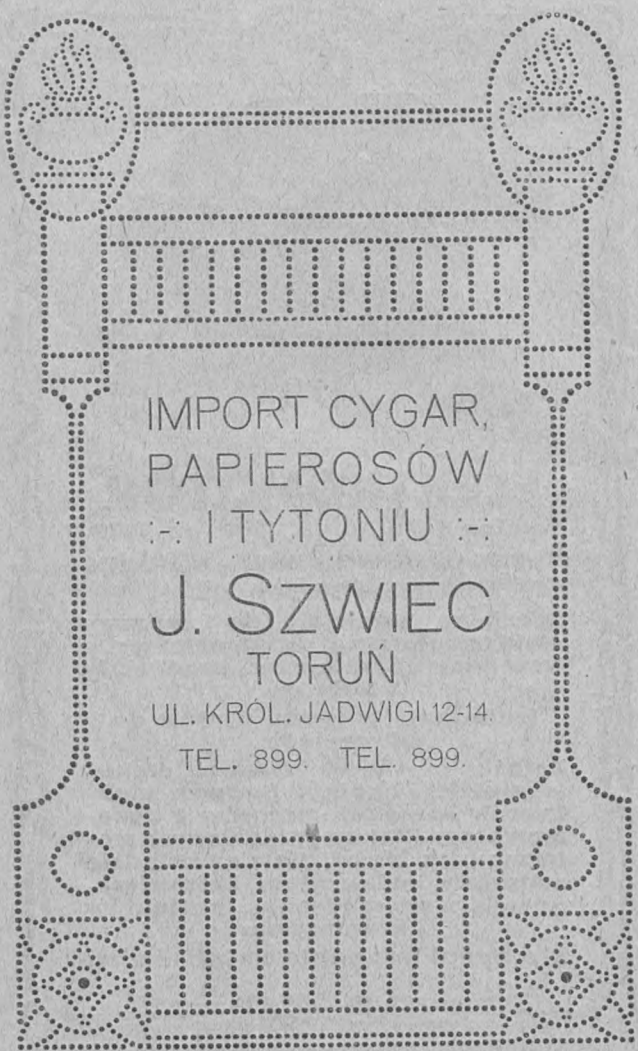
Wielkie Garbary 29.

**Specjalne warsztaty do naprawy
elektromotorów, dynamoszyn i
wszelkich aparatów na prąd stały
i zmienny.**

**Izolowanie bawełną drutów do
tworników.**

**Założenie siły i światła elektr.
w mieście i okolicy. Budowa elek-
trowni. Sprzedaż motorów i dyna-
moszyn. Zakup przepalonych mo-
torów i ich części. Stale na składzie
materiały instalacyjne. Ekspertyza,
porada, sporządzanie projektów
i kosztorysów.**

Biuro pod kierownictwem inżynierów

IMPORT CYGAR,
PAPIEROSÓW
I TYTONIU

J. SZWIEC
TORUŃ

UL. KRÓL. JADWIGI 12-14.

TEL. 899. TEL. 899.

ZAKŁAD KRAWIECKI

Wykonanie pierwszorzędne garderoby
męskiej, damskiej i wojskowej.

B. DRAŻKOWSKI
PODMURNA 46.

Wybór materiałów!
Skora usługa. Ceny umiarkowane.

Z. DOBRZENIECKI

SZEROKA 40.

Dom towarów
galanteryjnych.

Do wiadomości
Szan. Rodaków przybywających
:-: z za Oceanu do Polski :-:
podajemy

że w Toruniu w Ratuszu
(naprzeciw gmachu poczty)

istnieje lokal

ZWIĄZKU POLAKÓW Z AMERYKI W POLSCE.

W lokalu tym, który jest otwarty
przez cały dzień są do użytku
Gości pisma i gazety ze wszystkich
stron Polski.

Tam spotkać się można z rodakami
z różnych stanów Ameryki i za-
sięgnąć można informacje, które
ułatwią przybyzom pobyt w Polsce.
W każdy piątek wieczorem od-
bywają się regularne zebrania
członków.

Założono w roku 1857.

Założono w roku 1857.

Fabryka pierników
:-: miodowych :-:

Herrmann Thomas

w Toruniu

Rynek Nowomiejski Nr. 4.

.....
.....
.....
P o l e c a :

słynne pierniki miodo-
we t. zw. „Katarzynki“
oraz różne wyborowe
pierniki i konfekty.

Pierwszorzędna
Restauracja „Cristal”

ul. Król. Jadwigi 15. **Toruń** Telefon nr. 39.

(Ignacy Telecki i Spółka).

Skoro zajdziesz do Kawiarni „Wielkopolanki”,

 ul. Chełmińska 12, przekonasz się, że tam
tylko jest wybór w smacznym pieczywie
i napoju i sam będziesz mówił, że tak!

Leon Omieczynski

ul. Chełmińska 6

TORUŃ

Tele. 394

::: Destylacja, sprzedaż win, likierów :::
i wyrobów tytoniowych hurtownie i detalicznie.

BERNARD PIEKAREK

SZEROKA 4

TORUŃ

SZEROKA 4

= SKŁAD CYGAR I TYTONIU. =

Jan Malinowski

Szeroka 13

TORUŃ

Szeroka 13

Skład towarów galanteryjnych

∴ i materiałów piśmiennych ∴

Hurtowna i detaliczna sprzedaż.

B. Hozakowski

Telefon 45. Toruń Mostowa 28.

Dom własny

**Specjalny skład
i hodowla nasion**

Dostarcza

wszelkie nasiona polne i ogrodowe.

Zawiera

umowy na kilkolet. hodowle nasion.

Zakupuje

nasiona koniczyn i artykułów
strączkowych.

FABRYKA LIKIERÓW
POD „ŁOSOSIEM“

LEON ARENDT

TORUŃ
UL. CHEŁMIŃSKA 7 TEL. 275.

SALON FRYZJERSKI MĘSKI

HANDEL ARUYKUŁÓW TOALETOWYCH

... I SIATEK NA WŁOSY ...

Z. OLKIEWICZ

FRYZJER.

CHEŁMIŃSKA 3.

Aleksander Mroczkowski

Chełmińska

Toruń.

Telefon 47.

Skład towarów żelaznych i stalowych.

Magazyn sprzętów domowych

... i gospodarczych. ...

Hurtowny i detaliczny skład towarów

krótkich i galanteryjnych

Hildebrandt i S-ka

Toruń

Kopernika 22.

Dom Handlowy M. S. LEISER

Stary Rynek 34/35

Telefon Nr. 316

**Skład konfekcji męskiej
i damskiej. — Towarów
krótkich, pończoch, skar-
... .. petek i t. d.**

Hugo Nachemstein

ul. Grudziądzka 35/7. **Toruń** ul. Grudziądzka 35/7.

Filja Królewiec.

**Nowe żelazo i maszyny,
stare żelazo i maszyny,
metale i t. d.**

J. Gerszewski

dawniej J. Mendel i Pommer

Prosta 15. **Toruń** Prosta 15.

**Import cygar
i handel win.**

Sprzedaż hurtowna i
wyszynk oryginalnych

∴ wódek i likierów ∴

∴∴ Kasprowicza ∴∴

∴ i Kantorowicza. ∴

Biuro Ogłoszeń i Reklam
„Reklama Pomorska“

*Dział pośrednictwa
kupna, sprzedaży majątków i przedsiębiorstw
przemysłowo-handlowych.*

Centrala:

Stary Rynek 12 TORUŃ Telefon nr. 818

Filia:

ul Dworcowa 3 TCZEW Telefon nr. 205

T. Kalinowski

Telefon nr. 201 TORUŃ Szeroka nr. 36.

**Magazyn towarów modnych,
bławatów, sukna i konfekcji.**

**Jedwabie, aksamity, materje na kostjomy,
płaszczce, suknie i bluzki.**

**Stołowizna, płótna, ręczniki, inletry na
wsysy, płótna na pościele.**

**Bielizna damska, męska i dziecięcia.
Towary białe i wełniane.**

**::: Dywany, firany, obrusy i t. d. :::
Wszelkie towary krótkie,
i przybory do krawiecczyny.**

HOTEL TRZY KORONY

Właściciel J. Rożyński

Stary Rynek **TORUŃ** Stary Rynek

— w pobliżu poczty. —

**Pierwszy i największy
hotel w miejscu.**

□ □ □ □

Kuchnia pierwszorzędna.

Oddział Toruński Banku Handlowego w Warszawie.

==== Centrala w Warszawie =====

oraz Oddziały:

w Będzinie, Częstochowie, Gdańsku,
Kaliszu, Kielcach, Krakowie, Kutnie,
Lublinie, Łodzi, Miechowie, Mławie,
Ostrowcu, Pabjanicach, Piotrkowie,
Płocku, Poznaniu, Radomiu, Radomsku,
Sandomierzu, Sosnowicach, Toma-
szowie Maz., Włocławku, Zawierciu,

oraz Oddziały w Warszawie:

Tłomackie, Nowy Świat, Marszałkowska.

— — — — —
Załatwiamy wszelkie tranzakcje bankowe.

KINO-TEATR „CORSO“

Właściciel J. Guzicki

Nowomiejski Rynek.

Telefon 1431

Telefon 1431.

**Najstarszy Kino-Teatr
w miejscu.**

Codziennie od godz. 3ciej
do 10tej wiecz. otwarty.

**Koncert artystyczny
Najwspanialsze obrazy.**

== Toruńska centrala filmów. ==
Wypożyczam filmy na całą Polskę.

A. GAŁDYŃSKI

Szeroka 9. **TORUŃ** Telef. 875.

Drogerja ::: Perfumerja.
Skład aparatów i przyborów fotograficzn.

Hurtownia cygar papierosów i tytoniu

PAWEŁ BILLERT TORUŃ

ul. Prosta 2 — Nowomiejski Rynek.

Poleca **wyroby tabaczne** bardzo korzystnie
w wszelkim wyborze **hurtownie i detalicznie.**

MAGAZYN OBUWIA

JAN LISIŃSKI

Królowej Jadwigi 5 **TORUŃ** Królowej Jadwigi 5.

Wielki wybór warszawskiego i innego
obuwia po przystępnych cenach.

BRACIA BRZESCY

Chelmińska 1 **TORUŃ** Chelmińska 1.

== **Zakład krawiecki.** ==

Skład sukien i przyborów krawieckich.

Dom Ekspedycyjno-Przewozowo-Handlowy

Ludwik Szymański

urzędowy ekspedytor polsk. kolei państw.

Żeglarska 3. Toruń Telefon 909.

Ekspedycja frachtu, Transport mebli,

Przeprowadzki

Asekuracja transportu, Clenie,
Magazynowanie, Żegluga.

Lombardowanie i finansowanie towaru!

Hurtownie i detalicznie
wełnianych i bawełnianych
materiałów

Czesław Buza Toruń

ulica Szeroka, róg Garbarskiej 33/35

Telefon 117.

Telefon 117.

Nadwiślański Bank Rolniczo-Przemysłowy

Tow. Akc. w Toruniu
Telefon 74 i 78. ul. Katarzyny 10.

Hurtowna dostawa
zboża, ziemniaków
oraz innych ziemiopłodów.

KINO-TEATR „ODEON“ TORUŃ

Przy Nowym Rynku Prosta 3
Codziennie otwarte od godz. 5tej po poł. — W niedzielę od godz. 3ciej.
== Obrazy i sceny w artystycznym wykonaniu. ==

S. WOJCIECHOWSKI

TORUŃ, ul. Królowej Jadwigi 1.

SPECJALNY INTERES:

cukierków — czekolad — biszkoptów — Toruńskich pierników.

Cygara - Papierosy - Tytonie
Gilzy do papierosów Solali,
Altesse, Morwitan poleca

S. Krzyżanowski Toruń, Żeglarska 29.

POLAMERYKA

PIERWSZA ZJEDNOCZONA WY-
TWÓRNIA POLSKICH WYROBÓW
ARTYSTYCZNYCH.

TORUŃ

—o—

POMORZE.

SKŁADY:

Żeglarska 27. — Telefon 268.
Spółka
sądowo zarejestrowana.

WYTWÓRNIA:

Kopernika 20. — Telefon 384.
Konto bankowe:
Bank Związku Spółek Zarobk.

SPECJALNOŚĆ:

RZEŻBA, BATIKI, HAFTY,
KILIMY, ZABAWKI.

„POLONIA“

Pierwszorzędny hotel

Chelmińska 30.

w pobliżu teatru.

Telefon nr. 55.

::: Przy hotelu wyborowa restauracja. :::

::: Wydaje śniadania, obiady i kolacje. :::

J. Skalski

Toruń

ul. Szeroka 8.

Telefon 295.

Pierwszorzędny magazyn

::: artykułów męskich :::

w wielkim wyborze

bielizna, kapelusze,

krawaty, laski i t. d.

Zakład fotograficzny i powiększania

H. SPYCHAŁSKI TORUŃ,

ul. Szeroka 2, wejście z ul. Strumikowej

II. interes: Strzelnica wojskowa Toruń.

Tylko hurtownie!

Tylko hurtownie!

**Obuwie
Manufaktury
Towary Kolonialne
stałe na składzie**

Tylko hurtownie!

JAN SOKAL, F. RACZYŃSKI i Ska

Tow. z ogr. por.

Tel. 205.

TORUŃ
Łazienna 26.

Tel. 205.

Tylko hurtownie!

„STELLA“

T O R U Ń

UL. SZEROKA 28.

**Księgarnia i skład
przyborów pismienych.**

Biuro techniczne!

B. Bartkiewicz Toruń

Żeglarska 31

poleca:

Telefon 59

pasy, szczeliwa, armantury do maszyn, воск i t. d.

**Najwięcej czytany
pismem w Toruniu
jest**

Słowo Pomorskie.

Jan Kawecki, Toruń

..... Szeroka 22 i 26.

Magazyn towarów modnych,
jedwabiu, bielizny, pończoch, rękawiczek,
• • trykotaży i wszelkiej galanterji. • •

— Specjalny oddział —

kapeluszy damskich.

Najtańsze źródło zakupu.

Hurtownie

■ ■ ■

Detalicznie.

Hotel pod Orłem.

Mostowa 19 :: Mostowa 19.

Pierwszorzędny hotel i restauracja.

Właściciel Oskar Hethey.

Skora usługa. — Wyborna kuchnia.

Znakomite wina i piwa.

DRUKARNIA ARTYSTYCZNA

SZOPENA 22. TORUŃ. TELEFON 483.

WYKONUJE SZYBKO
I GUSTOWNIE:

KOPERTY Z FIRMA, BILE-
TY, POCZTÓWKI, LISTY,
RACHUNKI, PROGRAMY
CYRKULARZE, AFISZE,
PROSPEKTY, ODEZWY,
BROSZURY, SPRAWO-
ZDANIA, TABELE RÓŻN.
RODZAJU, PODRĘCZNI-
KI, DZIEŁA NAUKOWE,
DYPLOMY, AKCJE I KU-
PONY — WOGÓLE DRU-
KI DLA KUPIECTWA,
PRZEMYSŁU, BANKÓW,
STOWARZYSZ., INSTY-
TUCYJ NAUKOWYCH
W MOŻLIWIE OZNA-
CZONYM TERMINIE. —

„FILPOL“

SPRZEDAŻ, KUPNO,
ZAMIANA ZNACZKÓW
POCZTOWYCH, KRAJO-
WYCH I ZAGRANICZNYCH.

—
ALBUMY NA ZNACZKI
POCZTOWE, MARKO-
WNIKI, NALEPKI, ZĄB-
:: :: KOMIERZE :: ::

I WSZELKIE FILATELISTYCZNE
PRZYBORY STAŁE NA SKŁADZIE.

MIESIĘCZNIKI: „FILATELISTA“
I „MICHŁA“ POJEDYŃCZO
:: :: I W PRENUMERACIE. :: ::

S. KRZYŻANOWSKI
TORUŃ

UL. ŻEGLARSKA 29. UL. ŻEGLARSKA 29.

ZAMÓWIENIA Z PROWINCJI
USKUTECZNIA SIĘ ODWROTNIE.

Ilustracja Polska **Czasopismo** **miesięczne.**

Redakcja: Mickiewicza 85.

Administracja: Rynek Nowom. 1.

TORUŃ.

Przedpłata roczna 1500 mk.

Przedpłata półrocz. 800 mk.

